

Драїић Илић

ПТИЦЕ ИЗ НАИСА

Драгић Илић
ПТИЦЕ ИЗ НАИСА
(Пролог трећој књизи *Послушања*)

WEB SITE *www. narodnaknjiga. co.yu*

E-MAIL alfankkl@eunet.yu

БИБЛИОТЕКА

САВРЕМЕНИ СРПСКИ ПИСЦИ

Главни и одговорни уредник

МИЛИЧКО МИЈОВИЋ

Уредник

МИЛЕТА АЋИМОВИЋ ИВКОВ

Технички уредник

ДЕЈАН МЛАДЕНОВИЋ

Драгић Илић

ПТИЦЕ ИЗ НАИСА

(Пролог трећој књизи *Послушања*)

НАРОДНА КЊИГА
АЛФА
2005.

Copyright © Dragić Ilić, 2005. Copyright © za SCG Narodna knjiga-Alfa, 2005. ISBN
86-331-2235-9

Ова публикација у целини или у деловима не сме се умножавати, прештамповати или преносити у било којој форми или било којим средством без дозволе аутора или издавача нити може бити на било који други начин или било којим другим средством дистрибуирана или умножавана без одобрења издавача. Сва права за објављивање ове књиге задржавају аутор и издавач по одредбама Закона о ауторским правима

*Живот је тихо, једва чујно,
наизглед невидљиво ткање
времена. Траг.
По њему ће нас познати.
Антоније Ђурић*

ГОВОР И ЋУТАЊЕ

Био сам дете кад у нашу кућу дође Антоније Ђурић, писац.

- Путујем Србијом и ослушкујем шта Солунци говоре, оче обрати се моме оцу, свештенику Војиславу Илићу.

- Дођох, до вас да ми кажете има ли Солунаца у вашој парохији и, с вашим благословом, ако их има живих, коме да се упутим.

Не видех, до тада, свога оца срећнијег, а ни већу пажњу наше куће према госту. После дужег разговора, и ручка, отац испрати писца до старог српског ратника из нашег села, а кад се врати кући прекрсти се и рече:

- Хвала Богу да има још Срба!

Прво издање књиге „Солунци говоре“, с посветом писца, отац прочита на душак и одложи на полицу с књигама. Годинама читам ову књигу, као послушање на један давни сусрет, мени драгих, свештеника и писца. После читања, последњих година, постављам исто питање:

- Шта би с онима што су ћутали?

Из пажње према свим Солунцима, који у доба Јосипа Броза ћуташе, и свим српским заробљеницима и ратницима који заћуташе од 1912. до 1920. године, настала је трећа књига

Послушања.

У Божанском примраку, ћутање јесте казивање.

ОКРЕТАЈ ЗАВРТЊА

Стари српски ратник, из нашег села, био је учитељ у пензији. Имао је лепу библиотеку, а његов омиљени писац био је Хенри Џејмс.

- Да није умро 1916. године, Хенри би написао књигу достојну нашег страдања у Балканским и Светском рату говорио ми је, кад бих отишао код њега да узмем, као и сва друга деца из села, књигу за лектуру на читање.

Моје прво сазнање истинске српске историје, а не оне коју смо учили у школи, догодило се у последњој години живота старог учитеља. Једном, док сам му враћао књигу са читања, упитах:

- Како је било вама, и вашим саборцима, док је Броз био владар, када сте знали да је он био непријатељски војник у Првом великом рату. Погледао ме је, па узео књигу из мојих руку и одложио на полицу. Онда је отворио стару свеску, са свог радног стола, узео оловку и рекао:

- Да одметнемо, најпре, књигу.

Потом је наставио да ми говори о Хенри Џејмсу, једном од најзначајнијих англо- саксонских приповедача деветнаестог века.

- Видиш, он је био финансијски независан, изузетно образован и радознао. Типичан путник и космополита. Зато је његово дело, иако је „отац кратког романа“, изузетно обимно, преко сто томова сабраних.

Управо када сам помислио да стари учитељ није чуо моје питање и да тоне у разговор са својим

светом, узео је са полице једну књигу, пружио ми је и рекао:

Читај ову књигу, ако желиш да добијеш одговор на твоје питање.

Тако сам први пут прочитао најпознатији кратки роман Хенрија Џејмса „The Turn of the Screw” (Окретај завртња).

СВЕТА АРХИЈЕРЕЈСКА ЛИТУРГИЈА

Трећа књига **Послушања** доноси прилоге из историје Српске православне цркве од 1912. до 1920. године. У њој су сабрана истраживања из архива цркве Лазарице и цркве Светог Ђорђа, Историјског архива Крушевац. Галерију предивних ликова у књизи предводи, у олтару, свети исповедник Доситеј (Васић), две деценије епископ нишки, по чијем благослову је у Цркви светог Ђорђа постављена спомен плоча грађанима града Крушевца палим за Уједињење српства 1912-1920. године. Уз светог Архиепископа, у **Послушању**, саслужују: протојереј др Стева Димитријевић, родом из Алексинца, протојереј-ставрофор Милун Ј. Стојадиновић, родом из Стопање, а сахрањен на крушевачком гробљу, прота Хранислав Поповић, старешина цркве Лазарице, солунац, свештеник Љубодраг А. Јовановић из Великог Шиљеговца, син чувеног проте Аврама Јовановића кога су Бугари убили 28. фебруара 1917. године, свештеник Јован Поповић, парох макрешански, јеромученик...

За певницом молитвено тихује, појући, народни просветитељ Сретен Динић, рођен 1875. године у Великом Шиљеговцу, духовно чедо проте Аврама Јовановића, члан редакције „Српских новина“ на Крфу, са Милутином Бојићем, Бранком Лазаревићем...

У тајанственом миру, у храму испред верног народа, метанише четнички војвода Дејан, рођен 1882. године у Крушевцу. Усправан, до војводе, моли се редов, трећепозивац, Љубисав Илић (1870-1915) из села Гари крај Крушевца. Иза њих двојице су крушевачки ученици, студенти, официри, занатлије, мали Миливоје... пострадали од 1912. до

1920. године. Заклоњен за стуб „Храма српских литурга“, у књизи, и незнани је аутор ратног дневника из 1913. године, који је пронађен 1997. године на једном тавану у Варварину, а чува се у Историјском архиву Крушевац.

Света архијерејска литургија пред тобом је, драги читаоче, свацца, сада, и увек, и у векове векова, амин.

**Краљ Петар I ослободилац *Рибарска Бања*, 25.
августа 1913. Године**

СРПСКОМ НАРОДУ!

„После два рата који скоро годину дана прекидоше ваше послове и ваше напредовање, настао је благодетни мир.

У оба та рата наша је војска сјајно извршила повераване јој задатке. У првом с Турском, само за месец дана она је донела слободу целој Старој Србији и знатном делу Маћедоније. Доцније, на једној страни прегазила је Албанију, изашла победосно на Јадранско море и загрлила се с јуначком црногорском војском, а на другој страни помогла Бугарима да освоје прву турску престоницу у Јевропи Једрене.

Али то још не донесе Србији ни стечене ратне плодове ни праведно очекивани мир. Она је била принуђена одлукама јевропских великих сила на Лондонској конференцији да се одрече своје најзначајније тековине: да се повуче с Јадранскога мора, из Албаније, да види чак окрњене и саме западне границе Старе Србије. Бугари, наши савезници, не само што нам том приликом не помогоше, него нам оспорише већину земаља које је српска војска сама ослободила у јужној Старој Србији и Маћедонији. Они тим покушаше да иам пресеку везу с нашим савезницима Грцима и да нас тако одбију и од Јегејскога мора, услед чега би положај Србије постао још тежи и независнији него и раније.

Да све то постигну, Бугари се не задовољише мирним путевима. Они припремише оружани напад, који српска војска у великој бици на Брегалници

сјајно одби. Наши јунаци затим у низу срећних бојева, заједно с братском црногорском војском и са савезном грчком војском, сузбише непријатеља до њихових старих државних граница па почеше и преко њих прелазити.

У том тренутку учинила је одлучан корак у корист одржања поремећене равнотеже и мира на Балкану влада Његовог Величанства румунског краља Карола, и мир је закључен и потписан у Букурешту 28. јула, 1913. године.

Према томе, Ја овим проглашавам присаједињење Краљевини Србији свих освојених области у границама које су одређене: према Краљевини Бугарској уговором о миру закљученом у Букурешту; према Краљевини Грчкој српско-грчким споразумом; према Албанији привременом демаркационом линијом и саобразно решењима Амбасадорске конференције у Лондону, докле нарочита међународна комисија не буде извршила коначно разграничење; према Краљевини Црној Гори, за сада демаркационом линијом војне окупације, до коначног разграничења; према Босни и Херцеговини досадашњом границом.

Докле се законским путем и управа нових присаједињених области не утврди, њима ће се управљати према Мојим Уредбама као и према решењима Моје Владе о примењивању појединих постојећих закона и њиховом увођењу у живот у новоослобођеним крајевима.

Захваљујући витешком прегнућу, несаломљивом јунаштву и непоколебљивој истрајности свих учесника у минулим славним догађајима, сад је наша мила Отаџбина много пространија, веома моћнија и несравњено угледнија.

Моја ће брига бити да у њој и живот сваког грађанина буде и Срећнији и напреднији, а посебице се морамо старати да и сва наша браћа у новим крајевима, без разлике вере и порекла, буду у сваком погледу задовољна, просвећена и закриљена правдом и безбедношћу, које ће им ујемчити владавина слободне Србије.

У том погледу целу нашу земљу очекују велики задаци: чувајући као зеницу дивну снагу наше узданице српске војске, много треба да послујемо и на просветном, привредном и сваком другом пољу народнога рада, па да избришемо све трагове дугога робовања не само у новим него и у старим границама. Ми смо дужни стићи просвећене европске народе којима смо ми, као многовековни грудобран од нападача, омогућили мирно напредовање. А народ чија је војска за неколико недеља стигла са Јавора, Мердара и Ристовца до Јадрана, Солуна и Марице моћи ће и на пољу мирнога рада убрзо показати да је дорастао својим великим културним задацима.

Он ће својим радом и животом посведочити да је достојан висине на коју га је ратна цпеха изнела.

Ја се сада више него икад поносим што сам и син и Краљ такоме народу, и молим Свемогу ћега да му никад не ускрати своју милост и заштиту. Живео мој мили и витешки српски народ!"

Петар с. р.

Заступник Председника Министарског Савета
Министар Финансија, **др ЈИ. Пачу с. р.** Министар
Грађевина **Ј. П. Јовановић с. р.** Министар Просвете
и Црквених послова, **Љ. Јовановић с. р.** Министар
Правде **М. Ђуричић с. р.** Заступник Министра

Унутрашњих Дела, Министар Правде **М. Ђуричић** с. р. Министар Војни, Почасни ађутант Њ. В. Краља, Генерал **Мил. Божановић** с. р. Министар Народне Привреде, др **В. Јанковић** с. р. Заступник Министра Иностранних Дела, посланик др **М. Спалајковић** с.р.

МОМЕ ДРАГОМ НАРОДУ

ОСЛОБОЂЕНИХ И ПРИСАЈЕДИЊЕНИХ ОБЛАСТИ

„Мојим данашњим прогласом присаједињене су, на основи закључених међународних споразума, ваше земље Краљевини Србији. Захваљујући јунаштву моје храбре војске, сад смо у једном братском колу као што су били и наши прадедови пре него што нас је једне од других раставила историјска судба. Сад нас више никаква судба не може раздвојити нити из српске заједнице истргнути.

Докле се путем закона не одлучи како ће се вама управљати, каква ће бити сва ваша права и дужности ви ћете се верно покоравати уредбама које Ја пропишем и наредбама које на основи њих буду издавале Моја влада и све државне власти.

Све старање моје биће, као што сам рекао у том прогласу, управљено да сви ви без разлике вере и порекла, будете у сваком погледу задовољни, просвећени и закриљени правдом и безбедношћу које ће вам ујемчити владавина слободне Србије. Сви ћете бити пред законима и пред властима једнаки. Вера свачија, имање и личност биће поштовани као светиња, Моја ће влада без прекида радити на просветном, привредном и сваком другом пољу нашега напретка.

И ви сами треба да прионете из све снаге на рад, да одбаците досадашње заблуде, прекоре и неслоге па да сложено, у братском загрљају избришемо са лица ваших лепих постојбина све трагове дугога робовања. Тако ће вам свака срећа процветати и тако ћете за кратко време стићи своју браћу у старим

границама Србије и с њима се у свему изједначити, па ћете сви заједно моћи стићи и остале просвећене европске народе.

На томе путу пратиће вас увек најтоплије жеље Српскога Краља. Ја молим Свевишњег Творца да вас тако исто и његов благослов прати. Живели сви моји верни синови и поданици!"

*25. августа 1913. Године,
у Рибарској бањи.*

Петар с. р.

Заступник Председника Министарског Савета Министар Финансија, **др ЈИ. Пачу** с. р. Министар Грађевина **Ј. П. Јовановић** с. р. Министар Просвете и Црквених послова, **Јб. Јовановић** с. р. Министар Правде **М. Ђуричић** с.р. Заступник Министра Унутрашњих Дела, Министар Правде **М. Ђуричић** с. р. Министар Војни, Почасни ађутант Њ. В. Краља, Генерал **Мил. Божановић** с. р. Министар Народне Привреде, **др В. Јанковић** с. р. Заступник Министра Иностраних Дела, посланик **др М. Спалајковић** с.р.

ДВЕ ПРОПОВЕДИ ПРОТЕ ХРАНИСЛАВА ПОПОВИЋА

Е, сад можете замислити какво радосно осећање обузима нас, који смо на лицу места били, кад се сетимо 2. септембра 1918. године, и шта тај дан за све нас значи. У том епохалном догађају, који се на данашњи дан пре две године на Солунском фронту одиграо, веома важну и једну од најглавнијих улога одиграли су, драга браћо и сестре, баш ваши синови и рођаци, који су били у Пуку цара Лазара. Њима је у део пала та важна и света улога да на Безименој Коси и Облој Чуки први направе продор, кроз који су остали српски пукови нагинули као лава и гонили мрске Бугаре таквом силином да им нису дали времена ни да се освесте, све дотле док нису принуђени на срамну капитулацију говорио је 2. септембра 1920. године прота Хранислав Поповић у цркви Лазарици.

Протојереј-ставрофор Хранислав Поповић умро је на Видовдан 1954. године у Крушевцу. Тих дана Летописац, свештеник Живан Савић, у „Гласнику српске православне патријаршије“, (Београд, 1954., година XXXV, број 10, страна 213) забележио је о њему: „Био је неуморан проповедник. Нарочито је био омиљен код ученика средњих школа. Многе проповеди је штампао, које служе као добар пример знања црквеног учења, н одају дубоку мисаоност, красноречивост и одличан проповеднички стил“.

Народ му је својим огромним учешћем на пратњи, кроз град Крушевац, одао достојно поштовање и признање испративши га до гроба вели негдашњи катихета крушевачке Гимназије, писац и

свештеник лазарички, протојереј- ставрофор Хаџи Живан Савић.

Прота Хранислав био је школски друг светог исповедника Доситеја у београдској богословији Светога Саве, коју је завршио у последњој години XIX века (1899). Рођен је у селу Ботуњи, на обронцима Копаоника, у живописној Жупи александровачкој, 4. октобра 1875. године. У чин свештеника рукоположен је 1900. године и постављен за капелана гргурске парохије у Топлици. Као млад свештеник, овде се надахнуо оног слободарског духа који ће породити 1917. године чувени Топлички устанак. У гргурској порти, на месту одакле су се видели устанички положаји, где су вођене најкрвавије борбе, поносно стоји споменик устаничким вођама војводи Кости Војновићу и попу Мити Комити. Из Топлице, прота Храна одлази у Брус, где краће време опслужује парохију, а онда, као савестан свештеник, бива постављен за окружног протојереја тиквешког, са седиштем у Кавадару.

Ратна 1914. година затиче га у Приштини где врши дужност окружног протојереја косовског. Свој дуги ратни пут и херојску епопеју, уморни солунац и неуморни свештеник, завршава крајем године, кад је постављен за чувара задужбине цара Лазара, старешину Цркве Лазарице, и пароха Пете крушевачке парохије. Од до 1927. године био је, у родном крају, архијерејски намесник жупски. Као угледан свештеник изабран је за члана Великог-црквеног суда, где је при раду показао своје изврсно знање црквених закона и брачних правила и био од велике користи као добар администратор.

Прота Хранислав служио је као редак пример за углед, како по својој учености, тако и по своме свештеничком понашању.

Солунац бити само овога света, мало је говорио је овај духовни витез, стремећи ка високим идеалима свога позива.

Српска православна црква одликовала га је највећим одликовањем, напрсним крстом.

Иза себе је оставио радове посејане по богословским часописима.

У старом српском језику глагол ХРАНИТИ значи ЧУВАТИ, а презиме ПОПОВИЋИ добијано је, по обичајном праву, у древним свештеничким породицама, које су духовно очувале српски народ у доба турског ропства. Тако, етимолошки гледано, прота Хранислав Поповић у своме имену скрива ПРВОГ ЧУВАРА СВЕШТЕНООТАЦА (грчко паппоо = деда, у средњем веку посрбљено је као ПОП). И заиста, прота Хранислав је, на најбољи начин, очувао Свето предање својих свештеноотаца.

У архиву цркве Лазарице сачуване су две његове проповеди. Прва је изговорена у спомен на пале српске ратнике XII пешадијског пука народне војске „Цар Лазар“ у Балканским ратовима, а друга у знак сећања на другу годишњицу пробоја Солунског фронта.

Протине проповеди у цркви Лазарици, као упаљене воштанице, сведоче о јунаштву и мучеништву српских ратника, осветника Косова, под заштитом Светог великомученика косовског кнеза Лазара.

**Проповед проте Хранислава Поповића,
изговорена у цркви Лазарици 1913.
године, у спомен на пале српске
ратнике XII пешадијског пука народне
војске „Цар Лазар” у Балканским
ратовима 1912-1913. године**

Побожни Хришћани,

„Скоро ће се навршити година од оног историјског дана када се на позив нашега краља сакупише дични синови нашега пука из питоме Мораве и Расине, са огранака Јастребца и Копаоника, из Рашке, Студенице и питоме Жупе да пођу, после пет векова чекања, да ослободе поробљену браћу и да освете тужно Косово. Томе идеалу су ватрено тежила не само наша народна узданица вој ска, већ и наша народна црква, наша школа, наша народна књижевност и уметност, наша трговина и домаћа радиност; јер је свака од ових грана нашега народа имала своје храмове и олтаре у којима су српски синови служили своју свету народну службу, која се У 1912-ој и овој години разбуктала у живи пламен личног самопрегоревања.

Сазнање о величини и светости тога идеала и историјског задатка, кога су имали да изврше ови наши дични синови, даде им моћи и снаге, те победише вековног непријатеља и пронесоше своје заставе кроз освећено Косово, и гонећи у стопу непријатеља избише као бујица на Српски Јадран, ломећи се кроз кршну Албанију.

Када су овај свети аманет наших предака извршили и постигли жељени идеал, мислили су да ће се после силних и мучних путовања и борби вратити својим милим и драгим укућанима. Но, гле, као да је провиђењу Божијем било угодно да наши

дични соколови буду осветници и Сливнице, јер беху упућени да казне вероломног брата и дојучерашњег савезника, који уместо ордењем за учињене услуге на Једрену поче да кити груди наших синова куршумима и шрапнелима, и то мучки и кукавички. Наши синови борили су се и овде као лафови, падали су и топили сваку стопу земље својом крвљу, али су и славно осветили Сливницу, казнили вероломнике и дошли им пред престоницу.

У овој борби, у два крвава рата, у тешким и мучним путовањима с једног краја Балкана на други, која су трајала скоро годину дана, наш народ поднео је и силне жртве у крви својих најбољих синова и тиме и делом показао да се историја нашега народа још пише крвљу његових синова. Ту свету крв увећала је и подгрејала и крв палих хероја нашега Пука. Ти наши хероји, који су своју крв просули и своја тела расејали по целом Балкану, од Преполца до Јадранског мора, и отуда до Ћустендила, морају остати увек у сећању. Јер народ који има своје мученике и хероје за веру и правду, и истих се сећа, неће ни од Бога бити заборављен, тај ће народ бити славан и благословен. А да ми нећемо заборавити своје пале борце доказ је и овај данашњи дан када смо се у овој светој Лазаревој Цркви сакупили у великом броју да се помолимо Богу за душе тих јунака, који далеко од својих најмилијих оставише свој е јуначке кости.

Ви, пак, хришћани и хришћанке који сте у толиком броју дошли овом светом храму, походите га и даље често, и нека вам је у аманет да увек поред свеће воштанице коју палите за своје здравље, запалите воштаницу и за наше пале синове, који су у

светом олтару Храма своје миле отаџбине одслужили најтежу, но и најсветију службу полагање живота за спас Српства и његову славу.

А ти Царе Лазо, честито колено, свети заштитниче XII пука, моли свемогућег Бога, да пошље своје анђеле, да прелију и окаде гробове палих јунака, расејане по свима пољима старе Србије и Маћедоније, и да гранчицом босиока натопљеног освећеном крвљу њиховом покропи непобедиву заставу твога дичнога пука, која се је величанствено пронела кроз Косово на Јадран, а отуда до пред Ћустендил, како би на њој могао остати и лик палих јунака, који ће дати нове снаге и моћи онима који буду срећни да заставу твога Пука, под Твојим окриљем, пронесу понова на српско море; али тада не само кроз кршну Албанију, већ кроз питому Херцег Босну и Далмацију.

Слава палим борцима XII пука „Цара Лазара" и вјечна им памјат."

***Проповед протe Хранислава Поповића,
изговорена 2. септембра 1920. године, у цркви
Јлазарици, у спомен на другу годишњицу пробоја
Солунског фронта***

Побожни хришћани,
„На једном споменику, који је на Крфу подигнут
умрлим нашим јунацима, написани су ови стихови:

*На хумкама у туђини
Неће српско цвеће нићи
Поручите нашој деци
Нећемо им никад стићи
Поздравите Отаџбину
Пољубите српску груду
Спомен борбе за слободу
Нека ове хумке буду.*

Не могу, драга браћо и сестре, да вам говорим о
важности данашњег дана по нашу слободу и
отаџбину, а да вам не поменем ове речи које су, као
што рекох, на споменику једног српског гробља на
Крфу урезане. Јер кад је српски војник, прошавши
кроз све патње и муке, оставио своју отаџбину, па
препорођен и одморан пошао са Крфа на солунско
војиште да се вине пут севера за своју милу отаџбину,
свакоме су у души лежале ове речи, које су биле
поздрав и испраћај друговима што измучени телесно
и душевно оставише своје кости на Крфу и на путу до
Крфа. И сви они који су се пребацили на солунско
војиште, кад је дошао моменат, са највећим
одушевљењем ступали су у борбу и нису жалили своје
животе, само да што пре ослободе своје миле и драге,
јер су до њих допирали крици и

јауци од патњи и мука које су они у поробљеној отаџбини подносили.

Али, авај! Требало је подносити борбу, борити се и гинути по гудурама Нице, Кајмакчалана, Доброг Поља, Обле Чуке, Ветерника и Кожуха, још читаве две и по године без престанка и одмора, дању и ноћу, па тек онда уз силне жртве у крви најбољих синова доживети 2. септембар 1918. године када је једним силним полетом пробијен и раскинут гвоздени обруч, који је спутавао нашу милу отаџбину. Јуначки Срби грунули су као оркан, јурнули су као олуја за мрским непријатељем, само да што пре донесу слободу својој отаџбини и ослободе своје миле и драге. И никаква сила више није могла да задржи Србина. Пред сам пробој гвозденога ланца српски је војник још једном прекадио и прелио гробове својих другова, који су изгинули по положајима и огранцима македонских планина; и који гробови још и данас јунаке крију и свету казују да се из крви њихове слобода вије и васкрс Србије. Ту, на гробовима својих другова, заклео се српски војник да неће малаксати и клонути докле и једнога Тпаје, и док сву браћу не ослободи. И ето на данашњи дан Србин који је био на Солунском фронту раскинуо је ропске ланце, који су држали оковану његову милу отаџбину и донео јој слободу. Е, сад можете замислити какво радосно осећање обузима нас који смо на лицу места били, кад се сетимо на 2. септембар 1918. године, и шта тај дан за све нас значи. У том епохалном догађају, који се на данашњи дан пре две године на Солунском фронту одиграо, веома важну и једну од најглавнијих улога одиграли су, драга браћо и сестре, баш ваши синови и рођаци, који су били у

Пуку цара Лазара. Њима је у део пала та важна и света улога да на Безименој Коси и Облој Чуки први направе продор, кроз који су остали српски пукови нагрнули као лава и гонили мрске Бугаре таквом силином да им нису дали времена ни да се освесте, све дотле док нису принуђени на срамну капитулацију. Утолико је за све нас овај догађај важнији и светији (...)"

ПТИЦЕ ИЗ НАИСА

Пред смирај свог земаљског живота стари српски ратник паде у болесничку постељу. Сељаци се данима смењиваше у посетама свом учитељу. Дође ред и на нас, децу, читаоце једине библиотеке у селу. Библиотекар нас прими, ослоњен леђима о јастук старинског кревета с широким узглављем, не одајући знаке старачке изнемоглости. Онда затражи свеску са стола и одметну „Окретај завртња" из списка књига датих на читање. На прозор, пун зимског сунца, слете птица. Старац је погледа, а онда рече:

- Човече, душа ти је што и птица, благовестио је предхришћански мудрац огрнут знањима старог света.

- После смрти излетеће из твог тела, тог топлог гнезда што тихо гасне, и раскрыљених крила настанити се у вечном царству мртвих.

Птица погледа у болесника, замахну крилима и нестаде са прозора.

- У нишама полуобличасто засвођених гробница касноантичке некрополе, у нишкој Јагодин мали, археолози су пронашли кости мањих птица заврши стари ратник и учитељ свој е казивање, а онда дохвати са полице, крај кревета, „Старинар" за 1954-1955. годину, и откри нам рад проте Лазара Мирковића: *Старохришћанска Гробница у Нишу.*

Ми приђосмо руци библиотекара и опростисмо се од старца.

Следећег дана, по зимском сунцу, сахрањен је љубитељ Хенри Џејмса, а ми смо читали: да је Наис у античко доба био познат хришћански центар и седиште епископије. У изворима се помиње да је

град имао своје мученике и да је на листи градова где су мученици чинили чуда.

На јагодинмалској некрополи сачувано је сликарство у озиданим гробницама са фигуралним представама. Палме, птице, Христов монограм са словима алфа и омега, а десно од њега фигура у ставу како благосиља. Лево од Христа насликана је фигура са пруженим рукама у ставу молитве, док тражи милост за покојнике, окренута ка Христу, а стари учитељ подвукао је тумачење ЈИ. Мирковића да она представља мартире или епископе нишке, додавши на маргини графитном оловком: *епископ нишуку и митрополит загребачки Доситеј Васућ (1877-1945) као птица из Наиса.*

+ + +

- Ја вам носим љубав - изговорио је, на свом устоличењу, први српски православни митрополит загребачки Доситеј, на Цвети 9. априла 1933. године, у Преображењској цркви у Загребу.

- Увек сам био сејач мира (...) Долазим из Ниша града светог цара Константина, Немање, Синђелића и Ћеле куле (...) Долазим с љубављу и миром (...)

Испраћају митрополита Доситеја из Ниша, 2. априла 1933. године, присуствовао је скоро цео град. Летописац је описао тај догађај као „искрен и срдчан" (*Један учесник, Свечано устоличење Његовог Високопреосвештенства Господина Доситеја за првоГ српскоГ митрополита у Загребу, у „Преглед цркве епархије нишке", година ЦИВ, број 4, Ниш, 1933, страна 45-51).*

У петак 7. априла представници Ниша, који су имали присуствовати устоличењу митрополита

Доситеја, кренули су за Београд брзим возом у 3,40 сати по подне.

У суботу, око 8 сати ујутру, њима су се на Београдској железничкој станици придружили остали делегати из престонице родног града митрополита Доситеја. Поред представника свештенства, и нишке црквене општине, међу делегатима из Ниша били су изасланици нишких Сокола, Трговачке омладине, Друштва Књегиње Зорке и Књегиње Љубице. Београђане су, поред изасланика Министарства правде, представљали делегати друштва Српске мајке, Београдског женског друштва, друштва Мајке Јевросиме и велики број личних пријатеља митрополита Доситеја.

Патријарх српски Варнава појавио се у пратњи митрополита Доситеја, митрополита скопског Јосифа и епископа горњокарловачког Максимилијана. Тада је „сав свет похитао на станничн иерон да још једном, пре испраћаја, види Високопреосвећеног господина Доситеј а, да се с њиме поздрави и да му целива руку". Његова Светост патријарх Варнава пољубио се са митрополитом Доситејем и тиме дао знак за улазак у воз.

Тако је у 8,40 сати, уз махање марамица и бурно „Живео" и „Срећан пут", испраћен митрополит Доситеј, са Београдске железничке станице, на устоличење у Загреб. Успут, први леп дочек првог српског Митрополита загребачког (...) „беше у Славонском Броду где се на станици било искупило свештенство и велики број грађана. Затим у Новој Градишци, Новској, Окучанима, свуда беше изашло свештенство, школска омладина и грађанство. У свим овим местима митрополит је био поздрављан

од стране представника свештенства или народа, и он је отпоздрављао, но ови поздрави нису могли у неким местима бити ни завршени, јер је полазак воза то прекидао. У Сиску је био нарочито свечан дочек. Цела станица била је прекривена масом света, а улазак воза у станицу поздрављен је свирком градске музике. Ту је новог митрополита дочекала депутација из Загреба, на челу са потпредседником српске православне црквене општине и неколико саветника исте општине.

У Загреб смо стигли око 4,45 часа. Бех при уласку воза у станицу могли смо се уверити, што смо и очекивали, да је Загреб припремио импозантан дочек новоме митрополиту. Цела велика загребачка станица била је испуњена највиђенијим представницима грађанских и војних власти, школском омладином и много- бројним грађанством.

Поред помоћника бана Савске бановине р. Хације и представника банске управе, официрског кора са командантом армије ђенералом г. Марићем на челу; представника града Загреба градоначелника г. др Крбека, подначелника г. Павлинеа и градског заступника г. Прибића примећени су још и председник Југославенске Академије знаности и умјетности г. др Манојловић, ректор Загребачког универзитета г. др Базала са великим бројем професора универзитета, ректор Високе кондицијалне школе г. Рајтер, начелник среза загребачког г. Рибар као и делегације свих вероисповести. Десно од чекаонице била је постројена почасна чета са војном музиком. Кад смо сишли с воза пред г. митрополита изашао је цео Одбор српске православне црквене општине из

Загреба са председником г. Стеваном Калембером, који је први поздравио првог српског православног митрополита загребачког. У своме говору г. Калембер је нарочито подвукао углед митрополита и његов рад у народу на хришћанској слози и љубави. После њега говорио је градоначелник г. др Крбек који је у име слободног краљевског града Загреба поздравио новог митрополита и између осталог у своме говору изразио жељу: „да нови митрополит у својој цркви гаји хришћанску љубав и сношљивост; да у њој у пуном опсегу развије свету и велику Хришћанску науку нашег Спаситеља Исуса Христа, која нашем народу и читавом човечанству није никада била толико потребна као данас у време тешке и моралне и етичке поремећености". После говора г. Крбека митрополита г. Доситеја је поздравио један ученик основне школе.

На ове поздраве г. митрополит је одговорио, а потом је са великом пратњом кренуо у цркву, где је одслужено кратко молепствије. У цркви је г. митрополит био поздрављен у име свештенства од стране Архијерејског намесника г. Радивоја Кокића. По завршеном молепствију г. митрополит се одвезао у своју резиденцију, а делегати из Ниша и Београда у хотел „Милинов". где им је црквена општина унапред резервисала станове.

У 6 часова је у цркви одржано свечано бденије, на коме је певао Руски хор. Увече око 9 часова била је вечера у хотелу „Палас", на којој су узели учешћа представници митрополије загребачке и свештенства које је дошло у пратњи новог митрополита.

Сутрадан, 9. априла, почела је свечана литургија у православној Преображенској цркви. Нови

митрополит ушао је у цркву у пратњи митрополита скопског р. Јосифа, који је на устоличењу заступао Њ. Светост Патријарха, и епископа г. Максимилијана, који је заступао Свети архијерејски синод. Свечану литургију служио је сам нови митрополит г. Доситеј уз асистенцију дванаест свештеника и два ђакона. На литургији је одговарало српско певачко друштво.

При завршетку литургије, око 10,30 часова, почео је свечани чин устоличења. Овом чину присуствовали су: изасланик Њ. В. Краља генерал г. Марић, представници Министарства правде: начелници Сократ Петровић и Љубисав Поповић, бан савске бановине др Иво Перовић, градоначелник Загреба др Крбек, председник српске православне црквене општине г. Стеван Калембер и многобројни представници разних хуманих и националних удружења.

За време устоличења нови митрополит је стојао на амвону, десно од њега митрополит г. Јосиф, а лево епископ г. Максимилијан. Први је говорио митрополит скопски као изасланик Његове Светости Патријарха, који је истакао рад г. Доситеја као епископа нишког и топло га препоручио његовој новој духовној пастви. После тога начелник Министарства правде протојереј г. Љубисав Поповић прочитао је указ Њ. Величанства Краља, којим се потврђује избор епископа нишког г. Доситеја за митрополита новоосноване митрополије загребачке. Читање је завршено узвиком: „Живео Краљ“, које је од свих присутних у цркви прихваћено громким: „Живео!“(...)

Лагано, у храму утихну лелујање народног поздравног жагора свом витешком краљу Ујединитељу, а првоустоличени митрополит загребачки Доситеј, са амвона, одржа беседу.

+ + +

Осам година касниј е започео је Други светски рат. Митрополит Доситеј, одмах по избијању рата, утамничен је у Загребу. Затворска мучења, у којима су учествовале и римокатоличке монахиње, била су ужасна за Митрополита. Био је претучен и у бесвесном стању пренет из Загреба у београдски манастир Ваведење где је, негован од стране сестринства, вегетирао до краја рата.

Митрополит, мученик и исповедник, испустио је своју племениту душу, по зимском сунцу, 13. јануара 1945. године.

Сахрањен је у манастирској порти.

На мајском заседању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, 1998. године, проглашен је за светитеља.

Слави се 31. децембра.

+ + +

- Епархија је храм душе епископове беседио је иа својој хиротонији, 12. маја 1913. године у Саборној цркви у Београду, новоизабрани епископ нишки Доситеј:

- Вршићу своју дужност најсавесније, с надом у милостиву помоћ Божју и садејство своје браће, епископа.

Летописац је у „Гласнику православне цркве у Краљевини Србији" (година ЦИВ, број 10, страна 163) забележио:

- Диван је и божанствен био 12. мај, када се хиротонисао нови нишки Владика.

„Баш тада када се Преосвећени господин Доситеј спремао да иде понова у Женеву, изабран је једногласно 9. маја од стране Светог архијерејског сабора за нишког епископа. Наречење новоизабраног епископа извршено је 11. маја, а сутрадан хиротонија (...) Служба у београдској Саборној цркви почела је у пола девет и трајала до дванаест сати. Служили су митрополит Димитрије и епископи тимочки Мелентије и шабачки Сергије, уз асистенцију четрнаест свештеника и два ђакона. Још од раног јутра храм су почели пунити побожни хришћани тако да се већ око пола десет сати није имало где у цркви стати, јер је била дупке пуна. У мноштву мушког и женског света, стараца и деце, раденика и научника, а нарочито школске омладине, сијала су лица верног народа од задовољства и радости, а душе су од усхићења трепериле док су се молитве искрено изливале, да Бог свесрдно, по Његокод професора: Вунта, Фолкелта, Хајнца, Ричла... Из Европе отац Доситеј враћа се у родни град, ше постаје професор у Богословији Светог Саве, школске 1908-1909. године.

На Савиндан, 1909. године, синђел Доситеј држи светосавску беседу у београдској богословији, у којој пророчки указује:

Модерни социјализам не знајући ни за какав ауторитет, без сваке поштеде хоће да поруши и унизи најдрагоценије вредности срца и душе. Он хоће да нас лиши највећих светиња. Стога ми, чувари с неба нам послатих истина, не можемо нити смећмо седети скрштених руку, него по примеру осталих истакнутих бораца морамо и ми изаћи и

борити се против лажних принципа модерног социјализма. (Синђел Доситеј, Рад као социјални проблем, Београд, 1909, стр. 34).

У то време професор у Богословији је и потоњи епископ нишки Доментијан, који ће кратко време бити владика. Наиме, у време Балканских ратова и великих заразних болести, он је наредио својим свештеницима да посећују болеснике. У том јеванђелском послу и сам се разболео од неизлечиве болести и умро. Онда је Свети архијерејски сабор за епископа нишког изабрао оца Доситеја.

Следеће школске године (1909-1910) светк Доситеј одлази у Париз, цце на Сорбони и Ецоие дес хаутес етудес социалес студира богословске и философскосоцијалне науке, а крајем 1910. године прелази на Женевски универзитет. По објави Балканског рата, с јесени 1912. године, враћа се у Београд и бива опет професор у Богословији. За Женевски универзитет написао је две докторске дисертације, на теолошком факултету: „Идеја царства Божјег у новијој Руској богословској и философској књи- жевности“, а на философском: „Категорички императив Кантов и В. С. Соловјева“.

+++

Мени је пало у део да као изасланик Главног одбора Краљевине Србије за помоћ војним обвезницима и пострадалим у рату, прођем највећи део новоослобођених крајева и да изађем сувим путем на српско приморје писао је, пред свој избор за епископа, свети Доситеј у Драчу 16. фебруара 1913. године („Његово Високо- преосвештенство митрополит драчки господин Јаков“, у „Гласнику православне цркве у Краљевини Србији“, година XIV, број 6, страна 90-91).

Главни одбор за прикупљање прилога пострадалим у рату и њиховим породицама формиран је 1. октобра 1912. године, четири дана пре нишке краљеве прокламације српском народу о објави рата, од свих београдских добротворних и културних друштава. Председник одбора био је Архиепископ београдски и Митрополит Србије Димитрије, а његови чланови: др Богдан Гавриловић, ректор универзитета, прота Стева Веселиновић, ректор Богословије, Миливоје Симић, председник Професорског друштва, Сава Урошевић, председник Културне лиге, јеромонах др Николај Велимировић, суплент Богословије Светог Саве, Бранислав Нушић, председник Новинарског удружења, и многи други знаменити људи свог времена.

У рату поражена турска сила, после много година, напушта Балканско полуострво. Православне државе, победнице и мученице, после вековног ропства имају на Балкану слободу, али како би рекао Достојевски: „не знају шта ће с њом“. С друге стране католичке државе Аустроугарска и Италија „знају шта чине“ и стају на страну муслиманског живља на Балкану. Тако, крајем октобра 1912. године, када је исход рата био очекиван, бечка влада је свој пристанак на ширење балканских држава условила стварањем аутономне Албаније с наслоном на Беч. Било је битно спречити Србију да избије на Јадранско море, чиме се Аустроугарска у ствари супротстављала посредном присуству Русије у Албанији и Средоземљу (Димитрије Боццановић, Књига о Косову, Београд, 1986, страна, 170).

У току октобра и новембра, српска војска је истерала турску војску из читаве северне и средње Албаније. На новоослобођеном подручју успостављена је грађанска власт. Драчки округ са четири среза (Драч, Љеш, Елбасан и Тирана) основан је 29. новембра и административно укључен у Краљевину Србију. У децембру месецу, албанске вароши с хришћанским стано- вништвом упутиле су телеграм руском цару и српском краљу Петру, у коме траже да потпадну под Србију, Црну Гору и Грчку. Потом, албански хришћански прваци се састају у Валони и пишу меморандум руском цару, краљу Петру и многим политичарима. Меморандум је написан на француском језику. „Политика“ га је објавила 27. децембра 1912. године, а „Гласник православне цркве у Краљевини Србији“ у првом броју 1913. године, на страни 7-8:

(...) Ми потписани прваци, у име свих Хришћана у Албанији, узимамо слободу да изложимо Вашем Величанству жалосно стање наше несрећне земље, од када је потпала под турску власт.

Да би Албанију стално задржала под влашћу Турска је обратила у исламску веру наше земљаке, који се данас налазе у већини. Турска је њима дала привилеговани положај и по том принципу албански муслимани су радили исто као и њихови једноверници из других делова Турске, то јест да живе на рачун хришћана.

Владина политика била је да раздвоји муслимански елеменат од хришћанског, а султанове власти увек су помагале муслимане, да отимају имања од хришћана. Последица ове политике била је да се створе муслимански велепоседници, као прави феудалисти, који стварају земаљске законе.

Тај систем одузимања права хришћанима да могу имати земље, постоји још и данас.

Том политиком, влада из Цариграда показала је да хоће да натера хришћане да приме Мухамедову веру, како би цела земља била осигурана за Турску.

И као што су наши преци трпели ово насилно отимање имања, тако смо и ми трпели, с надом да ће нам се једног дана учинити правда. Зато смо и били веома радосни, кад смо чули да су се балканске државе ујединиле и траже реформе у корист хришћанских народа у Европској Турској и кад је био рат објављен, пошто је Турска одбила да прими захтеве савезника. Као последицу овог рата видимо да је Турска изгубила своје провинције Махедонију, Тракију, Епир и Албанију.

За нашу земљу, за Албанију, сазнали смо да Аустрија и Италија раде на томе, да се у њој створи независна аутономија са једним муслиманским принцом; велике силе треба да разумеју да ће на тај начин оне хришћанским Албанцима учинити живот немогућним. Да би спасли своје имање, своју част и свој живот, они неће имати другог начина, него да пребегну у Грчку, Србију, Бугарску и Црну Гору. Под таквим погодбама аутономија Албаније биће само једна нова Махедонија, која ће узнемиравати дипломацију.

Да би се избегла несрећа, која би била створена нашом емиграцијом, ми мислимо да је најбољи начин да се напусти аутономија Албаније. Албанију би требало делити на две провинције и дати им аутономију какву има Чешка у Аустроугарској. Провинције северне Албаније требало би уступити Србији и Црној Гори а јужне Грчкој, разуме се под

погодбом да албанска обала остане неутрална и искључиво за трговину.

Као пример за све ово наше тврђење наводимо овај случај...

Да би избегли да поново потпадају под турско господарство, католици из Скадарске области решили су да се одрекну аустријске заштите, и привој великој милости, ниспошље обилне дарове Духа Светога на новоизабраног епископа. Видело се, очито, да су сви присутни „једним устима и једним срцем" само срећу желели изабранику Божјем! А он смирено прима жезал из руку господина Митрополита, символ дужности и власти" (...)

Митрополит Доситеј рођен је у Београду 1877. године. Његово световно име је Драгутин Васић. Родитељи су му били сиромашни. У родном месту завршио је основну школу и шесторазредну Трећу београдску гимназију. Богословију Светога Саве уписао је 1895. године. По завршетку трећег разреда богословије примио је монашки чин, 15. августа 1898. године у манастиру Манасија, при постригу добивши име Доситеј. Следеће школске године млади монах завршио је богословију и вратио се у свој манастир. Свети архијерејски сабор изабрао га је 1900. године за питомца фонда митрополита Михаила за више богословско образовање и упутио у Кијевску духовну академију. Млади Београђанин и пострижник древне Манасије успешно завршава 1904. године своје школовање у Русији и добија степен магистра богословља, с дисертацијом: „Дѣиствителѣностъ чудд воскресения Христд Спдсителя ИЧѣ лѣертвнх", а онда наставља, 1905-1906. године, своје усавршавање на

Берлинском универзитету, где слуша теолошке и философске науке код познатих европских професора: Паулсена, Рила, Пфлајдерера, Харнака, Кафтана. Потом, у Лајпцигу студира чисту и експерименталну философију стали су да потпадну под Црну Гору под погодбом да им званичан језик буде албански.

Ми најпокорније молимо Ваше Величанство да изволи проучити наше жалбе и испитати начин, који ми подносимо једино у циљу да се нађе праведно решење, које нам може створити слободан и частан живот."

+ + +

Данас Албанија има четвртину становништва православне вероисповести. У Драчу од 1992. године ради богословска школа, и од тада је рукоположено преко деведесет свештеника, а обновљено је више од седамдесет храмова. Свети архијерејски сабор Српске православне Цркве 1991. године за администратора Српског православног викариата скадарског поставио је митрополита црногорско-приморског др Амфилохија. Скадарски викариат основан је 16. јуна 1922. године, с епископом Виктором (Михаиловићем) на челу, кога је, још као архимандрита, 1914. године у Скадар поставио митрополит пећки Гаврило (Дожић), касније патријарх српски, за свог администратора. После седам година албанске власти протерују епископа Виктора из земље. Тако несрећни Срби из Албаније остају и без духовног кормилара у нарастајућем исламском мору. (др Ђоко Слијепчевић, Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време, Химелстир, 1983, страна 275-289).

Свети исповедник Доситеј, поред цртице из Албаније о митрополиту драчком Јакову, написао је у Драчу 19. априла 1913. још једну сличицу са свог путовања: „Праштање с гробовима“, и описао дирљив одлазак српске војске из Драча („Гласник православне цркве у Краљевини Србији“, бр.11, Београд, 1. јун 1913, стр. 182-184). *Птице из Наиса*, после деведесет година, доносе друго издање два путописа из Албаније Светог Доситеј а исповедника:

**Свети исповедник Доситеј Загребачки ЊЕГОВО
ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНСТВО
МИТРОПОЛИТ ДРАЧКИ ГОСПОДИН ЈАКОВ**

„Мени је пало у део да као изасланик Главног Одбора Краљевине Србије за помоћ војним обвезницима и пострадалима у рату, прођем највећи део новоослобођених крајева и да изађем сувим путем на српско Приморје. Наш Митрополит Његово Високопреосвештенство Господин Димитрије, користећи се овим мојим путем снабдео ме је и једним писмом на име митрополита драчког господина Јакова. Ова порука дала ми је могућност да што ближе упознам овог ретког Божјег изабраника. Чим је наша храбра и победоносна војска албански одред предвођена својим мудрим и одважним вођама, пробивши се кроз кршну и дивљу Албанију, изашла на српско Приморје и дошла у Драч, одмах је и име Митрополита Јакова као великог пријатеља српске војске и српског народа постало познатим. Идеја о аутономији Албаније, која је била у Есад-пашином конаку, у духовном центру албанском вароши Тирани, обнародована, нашла је себи присталица у Драчу. Уколико се наша војска више приближавала Драчу утолико је и заоштреност између присталица аутономне Албаније и оних који су били вољни да приме нашу војску као ослободиоца бивала све јача и јача. Ко зна чиме би се ова заоштреност завршила и какве би тешкоће још имала наша војска да се на чело партије, која је хтела да преда Драч у наше руке, није истакао Митрополит Јаков. Са одважношћу он је објавио да нико нема више права на Драч него српски народ, и да Драч мора бити српски Драч.

Уважен и необично цењен, не само од свију православних Грка и Арнаута него и од многих муслимана Турака и Арнаута, он је убрзо успео да створи већину од оних који су били на нашој страни. Овим се може објаснити то да су наши војници уз радосне усклике, песму и са литијом ушли у варош која је већ била искићена и нашом националном тробојком. Неоспорно је да је ово дело, пре свега, Митрополита Јакова.

Да не бих понављао то што је већ многим познато из разних новина о овоме примерном у сваком иогледу митрополиту, ја ћу ради бар неке карактеристике његове укратко описати један наш пут у Манастир светог Влаха, за време мога бављења у нашем Приморју.

У недељу, десетог фебруара поподне Господин Митрополит Јаков, др Д. Анастаси-јевић, професор нашег Универзитета, г. Ђурашковић, председник драчке општине, и још неки виђенији грађани поштоваоци г. Митрополита и ја, са још неколико наших војника, кренусмо се на коњима за Манастир светог Влаха, чија је слава идућег дана, једанаестог фебруара. Манастир лежи на једном узвишењу источно од Драча, а на путу за Шијак и Тирану. Пошто је пут био искварен услед јаке кише, која је целе прошле ноћи падала, то су коњи с тешким напором корачали напред, а јахачи су морали бити веома опрезни да се не би свалили у блато. Изгледало је да је тешкоћу овога пута најмање осећао Митрополит Јаков, који је јахао са младићком свежином он нема више од тридесетпет година предњачећи пред свима. Када је један од сапутника похвалио г. Митрополита за умешно

јахање и слободно држање на коњу, тада је г. Ђурашковић рекао:

„Не треба да се чудите. Већи део епархије драчке овакав је. Свуда само стење и стење и стазе где и коњ са опрезношћу једва пролази. Видите, по оваквим путевима г. Митрополит сваке године по четири месеца пролази, обилазећи и најзабаченији кутић своје дијецезе."

Када смо већ били отприлике на триста метара далеко од манастира, одј едном однекуда искрсну на бесноме белцу један Арнаутин средњих година и упути се право г. Митрополиту. Приближивши му се на једно десет корачаја он збаци са својих плећа тешку сукнену кабаницу и стегнувши у руку своју белу арнаутску капицу скочи са свога белца и стаде на колена испред Митрополитовог коња, рекавши неколико речи. Затим је скочио на ноге, а када га је г. Митрополит благословио он се дубоко поклонии, пољубио му руку и затим... земљу испод ноге Митрополитове. Господин Ђурашковић, видећи како зачуђено посматрам овај необичан приказ, рекао ми је да је овај Ариаутин од имућнијих људи овога краја, да је католик, и да је необично заволео г. Митрополита Јакова; да покаткад долази и у Драч код њега, да често посећује православне храмове, услед чега се подвргава гоњењу од стране његових једноверних.

Кад смо стигли пред сам манастир звоно је надалеко оглашавало долазак Митрополита, прангија је пуцала, а на манастирском конаку јужни приморски поветарац играо се нашом тробојком, која је била утврђена на видном месту. При уласку у храм, десно и лево од врата, у два реда били су поређани људи и жене. Када им се г. Митрополит

приближио они се у један мах дубоко поклонише и примише његов благослов.

Нема никаквих докумената ни остатака по којима би се могло тачно одредити време зидања овог манастира, мада су неки мишљења да га треба везати за XII или XIII век. Последњи је пут поправљан 1716. године, што се види из једног натписа над вратима храма.

Ктитор овога манастира је наш Србин из Црне Горе, Михаило Ђурашковић, који је још као дете дошао у ове крајеве. Више од десет година он брине о овом манастиру, пошто овде већ изодавна нема калуђера. Његовим заузимањем, а и потпором имућнијих Грка из Драча, који веома радо посећују овај манастир када у Драчу овлада царство жеге и врућине сазидан је пре неколико година садањи двоспратни конак.

Богослужења у овом манастиру врши један свештеник из Драча, који и станује овде.

Бденије је служио овај свештеник; одговарао је, читао и певао г. Митрополит, са још једним учитељем драчким и са неколико ђачића које издржава и школује г. Митрополит.

На дан манастирске славе, светог Влаха, литургију је служио г. Митрополит Јаков, овдашњи свештеник и ја. Пошто је отац Никодим, јерођакон драчке митрополије био болестан, то је функцију ђакона вршио овај свештеник. Колико ми је познато ова практика се одомаћила у грчкој цркви; путујући по Палестини ја сам сличну појаву већ неколико пута посматрао. Необично ме је дирнуло када је за време службе Високопреосвећени Господин Јаков држећи дикирије и трикирије у рукама, окренут лицем народу, а после многољествија... на лепом

црквенословенском језику изговорио: Господи, Господи призри с небесе...

На крају Свете литургије Њ. В. Господин Јаков, изговорио је кратку, али веома дирљиву беседу. Рекао је да је његова душа испуњена у ове дане необичном радошћу. Свуда се ори химна слободи. Свуда се узноси хвала Свевишњем на Његовом великом дару. Па и сада је срећан што је са присутнима дочекао радостан дан овог манастирчића дан светог Влаха. Али његова радост је још већа што и манастир после толико стотина година робовања први пут прославља своју славу у слободи, и они, православни хришћани, први пут се моле светом Влаху као слободни хришћани. Коме треба да се захвалимо за све ово? пита г. Митрополит. Пре свега одговорио је он, свемогућем Богу, а затим српској војсци, српском краљу Петру I

и целога српском народу. У овај мах сви присутни, као у један глас ускликнуше: Живео краљ Петар, живела српска војска, живео српски народ! Овим се и завршила служба Божја. После службе Господин Митрополит и сви који су били овде пошли су у манастирску гостионицу где је домаћин славе спремио скромну гозбу. Пре него што се село за трпезу, Господин Митрополит замолио ме је да на црквенословенском језику произнесем многољетије нашем Краљу и Његовом дому. На последње речи многољетије одједном неколико гласића, као хор анђела, на лепом српском језику запева: *Боже, правде, Ти што спасе...* За време певања химне г. Митрополит, с благим осмејком посматрао је све нас. Ово је био осмејак светитеља, небесног покровитеља нашег, кога је Сам Бог послао као Претечу идеала нашег народа у овај крај. Из његовог

светитељског осмејка ја сам прочитао речи: „Ово је сад и наша химна". Био сам дубоко дирнут, реч ми се узела из уста. Пољубивши руку г. Митрополиту ја сам му овом приликом са највећим напором једва могао само рећи: Хвала, хвала вам и од целе моје отаџбине.

Истогa дана поподне вратили смо се у Драч.

Шта дугује српски народ овоме своме великоме пријатељу, чиме му се можемо за ово захвалити размислите и реците ви, моји читаоци."

Драч, 16. фебруара 1913. Године

ПРАШТАЊЕ С ГРОБОВИМА

„Било је четири сата поподне када је први ударац звона са Храма светог Спиридона у Драчу жалосно одјекнуо. После мале паузе следовао је и други ударац, а за њим и остали, сваки после краће или дуже паузе. Звуци ови производили су не само тежак, но и несвакидашњи утисак. Ако је прошла недеља недеља ужасних страдања Богочовека Христа могла хармонирати с оваквим звуцима, у овај дан, када се понавља најзначајнија и најрадоснија у целој историји новозаветној, химна васкрснушем Спаситељу: „Христос воскресе...“, није хармонирала.

Уколико је број делимично одјекујућих звукова бивао већи, утолико је и број дошавших у салу митрополије драчке растао. У зачељу је седео добри, предобри митрополит Јаков, а околна седишта једно по једно беху сва заузета. На лицима свих присутних био је печат туге и жалости. Говорило се мало. Изгледало је да се сваком хтело ћутати. Сваки је хтео сам понети своје бreme. Мој сусед, човек зрелога узраста и један од виђенијих грађана драчких, бојећи се ваљда да не наруши општу хармонију, полушапатом рекао ми је ове значајне речи, које ће у неколико објаснити монотонију овога скупа: „Ми, православни хришћани драчке митрополије, нисмо се никада радосније осећали него последњег Божића; али ваљда никада нисмо осећали већма тугу и жалост страсне недеље него што је осећасмо пред овај Ускрс. Радост последњег Божића, рођење Сина Божјег, појачана је била с радошћу којом су испуњене биле наше душе рођењем вековима очекиване слободе. Али страдање нашега Спаситеља повећавало се с нашим

личним страдањима. Вековима су се очекивали дани слободе. Српску је војску Провиђење изабрало за своје оруђе; кроз српску је војску проговорила Божја правда; српској је восци било суђено да нас ослободи. Али кратки су били дани наше слободе. Сигурно су греси наши и наших предака још велики када нас Бог још ставља под искушења. Ми се, сигурно, нисмо још доста покајали, нисмо поднели достојну жртву за наша безакоња. Ваша војска одлази, а са њеним одласком за нас поново наступају дани мука и невоља, дани ропства и страдања. Ви одлазите туда куда бисмо и ми радо са вама кренули, не обазирући се на то што остављамо овде и своја огњишта и гробове наших очева и предака..." Овде је мој сусед морао прекинути своје јадање пошто су сви присутни одједном устали. У салу је ушао наш командант Шумадијско-албанског одреда г. Д. Дими- триј евић са неколико наших официра, а за њим и г. Ј. Апостолидис, капетан грчке поморске лађе „Евротас“, с неколико поморских официра, које је грчки министар флоте упутио у Драч да руководе укрцавањем и отправљањем наших трупа до Солуна. Сада већ сви беху на окупу; није се имало шта више чекати. Митрополит г.Јаков, рекавши да је већ време поласку пошао је напред, а за њим и оба команданта, наш и грчки, официри и сви остали. Прошавши кроз мало двориште митрополије, зауставили смо се пред Храмом светог Спиридона. Овде нас је очекивала велика гомила људи и деце. Даље од њих беху упарађени у два реда морнари с грчких бродова у свечаној униформи, а још даље била је упарађена чета наших војника. На челу наше војске стајао је, држећи у руци леп венац украшен нашом тробојком, један наш официр, а

пред грчким морнарима стајао је грчки официр, такође с венцем. Наши војници, за њима грчки морнари и официри, а за њима митрополит г. Јаков окружен командантима, нашим официрима и са двојицом нас свештеника из Србије и осталим народом, кренусмо напред. Црквено звоно, својим тужним испрекиданим ударцима, пратило нас је. Прошавши кроз сводове којима су везане зграде начелства и општине, остављајући десно рушевине драчке тврђаве, упутисмо се ка Храму светог великомученика Ђорђа. Храм је подигнут на најлепшем и највиднијем месту вароши, на узвишењу које драчку луку штити од северних ветрова. Храм светог великомученика Ђорђа, иако је прошле године освећен, ипак се може рећи да је само споља довршен, али не и изнутра.

Дошавши до храма процесија се зауставила. Зашто? Јер ту, крај храма самог, почивају наша умрла и погинула браћа. Ради њих, ради ових гробова дођосмо ми на ово место. Дођосмо да се још једном помолимо Богу за спас њихових душа и да рекнемо последње „збогом“.

На челу са Његовим Високопреосвештенством митрополитом г. Јаковом, свештеници драчки и нас двојица из Србије, обучени у лепе фелоне, које је „Друштво Госпођа Књегиње Љубице“ послало драчкој цркви за успомену о умрлој и погинулој браћи нашој на Приморју одслужисмо кратко опело. За време читања „Боже духов?...“ г. Митрополит и сви ми клечали смо. Кад је отпевана била „Вјечнаја памјат“, г. Митрополит изговорио је ове речи:

„Ја сам дубоко тронут тиме што сте се ви, браћо моја и храбри српски јунаци, још једном пред ваш полазак одавде, искупили овде, крај ових гробова.“

Дубоко сам тронут што дођосте са мношвом овамо да се још једном помолимо Богу за спасење душа и рајско насеље оних чије је кости црна земља овде занавек покрила. Ми, православни хришћани Драча, његове околине и целе моје дијецезе, нећемо никада заборавити да су на првоме месту ови, овде почивајући, први донели нама слободу, и да су они били ти који су, не обазирјући се на све сврхчовечанске жртве и напоре, прешли преко кршних и облаке парајућих албанских гора и победоносно изашли на ово сиње море. Душа је наша испуњена радошћу тиме што крај вас, славни и храбри официри и војници, видим и грчке официре и морнаре, који се заједно с вама Богу моле за вашу и њихову браћу. У току овога рата јасно се испољила симпатија која везује два савезничка народа: Србе и Грке. Ја тврдо верујем да ће савез између ова два народа бити дуготрајан, а да тако верујем сведочи ми и ваше једињење на овом светом месту.

Ви одлазите, али ми се у ствари не растајемо. Веза ће међу нама постојати. Још и онда, када сте од нас далеко били, жељно вас очекујући ми смо се Богу молили за победу нашег оружја. Нас ће молитва и даље да спаја и везује. Ми ћемо се уместо вас, крај ових гробова, молити Богу. Молимо се Богу и молићемо се да здрави срећно стигнете у вашу отаџбину и да тамо све ваше драге и миле нађете здраве и у добром расположењу. Бог нека вас прати на вашем путу и нека је вечита слава и хвала онима који извршише заповест светог Јеванђеља до краја..." Затим сам се и ја опростио с гробовима у име њихових очева, матера, сестара, браће и деце.

Потпуковник г. Душан Димитријевић, командант Шумадијско-албанског одреда, клекнувши крај

једног гроба и пољубивши крст над њим, положио је венац на гробове његових добрих и храбрих умрлих и изгинулих војника. Полажући венац са сузним очима, он је рекао неколико речи које су дубоко тронуле све окупљене. Сви смо плакали. Затим је командант г. Апостолидис положио на гробове венац са своје стране и његових официра и војника. Том је приликом и он рекао неколико речи о дубокој жалости његовој што наша храбра вој ска одлази с Приморја, о братској вези српског и грчког народа и о херојству изгинулих и умрлих српских синова.

Тешко да ће ма ко од присутних лако заборавити бол коју је осећала свака душа приликом овога праштања с нашим гробовима, али нико од присутних неће заборавити оно душевно узбуђење које се испитало када су се оба команданта загрлила и пољубила ту, крај ових гробова. То је био загрљај и пољубац узајамне туге, али и братске верности.

Овако смо се опростили с нашим гробовима У Драчу."

Драч, 19. априла 1913. године

+++

У древни Наис, после две године епископске службе светог Доситеја, улази бугарска војска. Сви су очекивали да ће млади владика нишки, пред долазак окупатора, напустити своју резиденцију и отићи из отаџбине. Уместо тога, епископ храбро дочекује крвнике, који ће свирепо поубијати преко стопедесет свештеника и на стотине верника, а њега послати у заточеништво у два мала бугарска манастира, где остаје до краја рата. У Србији за

време рата није било ни једног архијереја. Митрополит Димитрије прешао је Албанију с војском и дошао на Крф, а остали епископи били су у ропству. Свети Доситеј, будући да је био полиглота, ропство у Бугарској искористио је да научи бугарски језик. По ослобођењу, 1918. године, он се враћа на згариште свој е уцвељене епархије да вида ране многе. У његовом животу старање за сирочад и сиротињу није га никада напуштало. Своју епископску плату редовно је делио сиротињи. Бринуо је о болесницима. Архијерејску мисију у Нишу започету: са прославом хиљадушестоте годишњице Миланског едикта (3131-913), освећењем камена темељца за Храм светог цара Константина, подизањем споменика митрополиту Мелентију и нишким свештеномученицима на месту где су они обешени 1821. године, чувањем преко стотину деце ратне сирочади из Балканских ратова у Манастиру светог Романа... свети Доситеј, после бугарског ропства, наставља: оснивањем дома за слепу децу у Манастиру Липовцу, пуштањем у рад црквене штампарије „Свети цар Константин“, освећењем дома Привредне задруге епархије нишке, књигама из популарне библиотеке „Цар Константин“, отварањем црквене књижаре и занављањем парохиских књижница... прикупљањем помоћи Бугарима пострадалим у земљотресу 1928. године... Америчке новине Тхе Левинг Цхурцх, 17. септембра 1932. године, доносе леп приказ рада светог исповедника Доситеја из пера Доналда Јлоапа, директора Хришћанске заједнице младих људи у Југославији, који вели: „Једном приликом у његовој скромној кући у Нишу, ја сам га видео да чита чешке новине, а поред

његовог кревета запазио сам једну читанку за учење енглеског језика, и последњу свеску Карла Барта на немачком. Он се служи као матерњим језиком француским и руским, а за проведене године у Бугарској научио је потпуно њихов језик."

Браћа архијереји бирају га за потпредседника Средишњег архијерејског сабора, који је васпоставио Српску патријаршију. Своје светосавске корене свети Доситеј залио је, на најбољи начин, трогодишњом мисијом у Чехословачкој, захватајући воду свете браће Ћирила и Методија на извору, тако што је мноштво Чеха и

Словака вратио из римокатоличанства у православље, а у прикарпатској Русији из Уније. По избору за првог српског митрополита загребачког он наставља свој харитативни рад, никад не заборављајући шта значи бити сиротиња. У Загребу, оснива женски манастир Свете Петке и бди над оспособљавањем монахиња за рад у болницама.

+ + +

- Мој протођакон пева попут птица из касноантичког Наиса говорио је свети Доситеј о лепом гласу свог верног протођакона Лазара.

- А мој добри митрополит свом апостолском народу царски пере ноге намучене одговарао је, уз осмех, протођакон Лазар.

Пред литургију на Велики Четвртак, пише један византијски историчар, изводио се обред прања ногу. Изабере се дванаест сиромашних људи, који се доведу у двор само у доњој одећи. Тад се уноси у цареву собу леген с водом. На вратима цареве собе стоји првосвештеник, који изговара речи благослова. Потом, он чита јеванђеље и кад се дође

до речи: „он насу воду у суд“, цар пуни леген водом. Сад се уводе унутра изабрани сиромашци са запаљеним свећама у рукама. Цар узима своје место у соби и првосвештеник чита јеванђеље даље, до речи: „И Исус отпоче прати ноге својим ученицима“. Чувши ове речи цар прилази води и пере свакоме по реду десну ногу, суши убрусом и љуби је. Сваки сиромашак, најзад, добија по три златника од цара, а после тога иде се на свету службу у цркву.

Протођакон Лазар Живадиновић рођен је у време Првог великог рата у селу Пакашница, крај Крушевца, у домаћинској кући Чедо Живадиновића, која је Крушевљане снабдевала млеком, сиром и свежим баштенским производима. По свршетку богословије Лазар постаје ђакон епископа нишког Доситеја. У знак посебног признања млади ђакон одлази с митрополитом Доситејем из Ниша у Загреб. Следећи пример свог старијег брата у богословију у Сремским Карловцима полази и Лазарев рођени брат Слободан, који ће постати четрдесетогодишњи врли парох црквеношколске општине Светог Ђорђа у америчком граду Кентону, Охајо (Боривоје М. Карапанцић, Протојереј-ставрофор Слободан Ч. Живадиновић, Живот дарован Српској православној цркви и народу, Београд, 2003. године).

Протођакон Лазар, из града светог кнеза Лазара, није преживео усташко мучење у Загребу 1941. године. Испустио је своју племениту душу пут неба, у топлије крајеве, попут птице, прошапутавши:

- Молитвама светог Доситеја исповедника,
Господе Исусе Христе Сине Божији, помилуј ме.

ПОМЈАНИК СВЕШТЕНОМУЧЕНИКА СРПСКИХ (1914-1918) ПРОТЕ СТЕВЕ ДИМИТРИЈЕВИЋА

После уједињења нашег заборавило се на много шта. Један од немара, који мучи сваку родољубиву душу, јесте и тај што се није водила довољна брига ни о удовицама и сирочади погинулих и по заробљеничким логорима помрлих свештеника, него се, ево, након десет година од ослобођења и уједињења, чак и путем оваквих тужних помена имена њихових, палих хранилаца и бранилаца, мора апеловати на милостињу, ради утољења нужда најсиромашнијих међу њима. Нека самохране удовице, и још неизведена на пут сирочад, блаже недовољну пажњу према њима тиме, што нису боље судбе ни ратни инвалиди и њихове породице, добровољци и готово сви стари и истински национални радници и борци говорио је, на Богојављење 1929. године, прота Степа Димитријевић, на комеморацији поводом десете годишњице ослобођења и уједињења, коју је приредило „Удружење удовица погинулих и помрлих свештеника“ у сали Универзитета београдског. Својом беседом „У спомен изгинулих и у ропству помрлих свештеника српских“, Прота се, том приликом, сетио свог логорашког живота:

- Кад су после Топличког устанка све нас, по Бугарској интерниране свештенике, скупили у Ески Џумају, једног дана из броја сто седамдесет двојице, подераних и измучених, издвојише петорицу мориховских свештеника, нешколованих, али Божјих људи у пуном смислу речи, скрштених руку у њиховим сукненим мантијама, и рекоше им: „Ви

сте гркомани, нисте Срби. Предајте молбу и пустићемо вас кућама." Иако су они, за време турске владавине и црквене поделе, били припадници Грчке Патријаршије и, поред тога што, као чисти Словени, грчки нису знали, него механички служили на грчком језику, а словенско читање тек по ослобођењу почели учити; иако је ропство било тешко, а жеља за кућом неописана, опет, као по договору, одговорише: „Ми нисмо Грци, него оно што су и остала ова наша браћа, и нећемо да се одвајамо од њих." Остадоше да гладују и да их и даље једе гад заробљеничког логора. А један од њих, дивни старац иконим Димитрије Бога, бивши патријарашки намесник у Велесу, због доследног србизма, остави кости у Ески Џумаји, 5. октобра 1917. године.

У „Прегледу цркве епархије нишке", који је излазио с благословом епископа нишког Доситеја, за јануар и фебруар 1929. године, објављено је Протино предавање. На страни 11, он, као дугогодишњи професор Историје српске цркве на Богословском факултету, промишља:

- Као да је хтела поделити славу с дахијама, који пред Карађорђев устанак осудише на смрт све попове, српске учитеље, бугарска врховна команда, мислећи да ће српски народ, кад му уништи свештенике и учитеље, лако обратити у Бугаре, издала је наредбу да се сви они побие- ЈУ

Не прође ни четири године, у Рибарској Бањи, од краљевог прогласа српском народу, а Бугари „Младену Поповићу, пароху рибарском, 25. фебруара 1917. године, одраше браду с кожом, па је приковаше на дувар, а њега обамрла држаше да то гледа, и тек онда га убише" (н.д., стр. 13).

ПРОТИН ПРИЈАТЕЉ

Неће пропасти народ који има великане промишљао је стари учитељ и ратник, док нам је говорио о Светом Сави али неће имати ни мира кад год их заборави.

Прота Стева Димитријевић, ратне 1915. године, изгуби свог најбољег пријатеља, имењака и исписника проту Стеву Веселиновића, рођеног брата књижевника Јанка Веселиновића, који испусти душу, попут птице селице, код Ниша у 49-ој години живота.

У порти лепе горњоадровачке цркве мирује гроб проте Стеве Веселиновића, великана српских богословских школа и родољуба. Он положи своје кости, у завичају свог пријатеља, као дубоко рало у земљу исписниковог детињства, крај дирљивог старог белега што га просу један руски херој и романтичар на месту своје погибије, 20. августа 1876. године, у доба Српско-турског рата. Руски племић Николај Н. Рајевски, ефемерни пуковник, чији је живот послужио Лаву Толстоју за непролазни лик у роману „Ана Карењина“, ту испусти душу, као добровољац, а саборци му саплетоше венац од напуштеног птичијег гнезда и подигоше од дрвета православни крст. Његово тело прими на чување светороманска манастирска порта, а онда га предаде Николајевој родбини, високог рода, која га пренесе у отаџбину.

Николајева снаха и супруга његовог брата Михаила, ађутанта руског цара Александра II, Марија Рајевска, испуни аманет своје свекрве Ане (1883), и подиже храм Свете Тројице, на месту погибије њеног девера, уздахнувши:

Тројице у Јединици, Јединице у Тројици, истинити Боже наш, помилуј нас.

Храм је у облику уписаног крста с полукружном олтарском апсидом, десетостраном куполом, и издвојеним звоником. Засведен је полуобличастим небом, а фасада је обложена лимун жутиим керамичким плочицама крстолико расутим по вишњецрвеној основи. Живописан је, према предлозима Виктора Михайловича Васнецова, из руке Душана Обреновића тако да величанствена композиција „Крштење Русије“, с јужног зида наоса, гледа у „Крунисање цара Душана“, на северном зиду храма, где Стефан ИВ Душан, у пурпурном орнату, приступа српском патријарху и прима скиптар, круну и жезло.

Најбољи пријатељ проте Стеве Димитријевића, и исписник, прота Стева Веселиновић, кијевски богослов, писац и патриота, преминуо је приликом одступања српске војске пред непријатељем у Првом великом рату. У селу Глоговцу почивају гробови свештеничке куће Веселиновић, уз храм светих апостола Петра и Павла. Крај гроба књижевника Јанка Веселиновића мирује спомен плоча његовом рођеном брату, српском богословском писцу, с епитафом:

Прота Стеван Веселиновић (1866-1915), ректор Богословије СветоГ Цаее, пренели Га из Адровца у ГлоГовац, 10. јула 1956. Године, захвални ученици.

РАЊЕНА ГРОФОВСКА ЗАДУЖБИНА

Владика нишки др Јован, пре тога епископ захумско-херцеговачки, (прота Стева Димитријевић, Његово преосвештенство Јован, епископ захумско-херцеговачки, у „Веснику српске цркве“, 1926. година, страна 205-206), наследио је древну епископску катедру по одласку светог исповедника Доситеја за првог српског митрополита загребачког. У зиму 1949. године, он шаље из Ниша

у Горњи Адровац епархијску комисију да посети света места. У Архиву Србије, 231,11, чува се писмо Епархијског управног одбора Епархије нишке, број 100 Г/1, од 30. јануара 1950. године, упућено Светом архијерејском синоду Српске православне цркве, а прослеђено државној Комисији за верске послове:

По свршетку последњег рата и ослобођења наше земље од немачког окупатора 1944. године, месне народне власти у селу Горњем Адровцу самовласно су заузеле црквени дом и црквену порту и на тај начин постале су потпуни господари не само црквене имовине дома и црквене порте већ и саме цркве, те је у погледу црквеног живота створен потпуни хаос при овој знаменитој задужбини. У дому се и данас налазе канцеларије Месног народног одбора, а усељена је и Сељачка радна задруга.

С обзиром на овакво стање, свештенику је био онемогућен приступи цркви и последњи свештеник на овој парохији, Божидар Димитријевић, морао је да станује у приватној кући, где је 1947. године на мистериозан начин погинуо и до данас његово убиство није расветљено. После његове погибије, парохијагорњо-адровачкапредатајена

опслуживање суседним свештеницима, Првом и Другом житковачком, али они имајући у виду стање при овој цркви нису могли да одлазе цркви ради службе Божј е и тако је ова величанствена црква сасвим запуштена.

Поводом оваквог стања, епархијске власти су одредиле комисију, која је на дан 5. децембра 1949. године извршила увиђај на лицу места и поднела епархијским властима свој извештај. Из извештаја се види, између осталог, да је црква отворена и да тамо улазе неодговорна лица, која скрнавe све што за религиозне људе представља светињу. Комисија је дознала да су неодговорна лица чак прослављала и прославу 1. маја у цркви, којом приликом се у храму пушило и облачиле одежде, о чему сведочи чињеница да су одежде поцепане и упропашћене.

Децо, имена великана уписана су на небесима говорио нам је наш библиотекар, сеоски учитељ и српски ратник једно небеско тело и два кратера, на Месецу и Марсу, названи су по научнику Милутину Миланковићу, писцу „Небеске механике“. И кад њему непријатељ одузме професорску катедру, а теолошком факултету част оснивача Београдског универзитета и тад живе небеса, и њихова слава.

ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ПОГИБИЈЕ НИШКИХ СВЕШТЕНОМУЧЕНИКА

Под овим насловом „Преглед цркве епархије нишке“, година XVII, у броју 1, 1936. године, објавио је извештај с прославе држане 25. новембра 1935. године у Нишу. Тог дана, у капели (костурници), код Саборне цркве, епископ Јован служио је Свету архијерејску литургију с нишким свештеницима и говорио на парастосу пред породицама побијених свештенослужитеља. Увече, у Офицерском дому, била је свечана Академија у част свештеномученика с нишким хорovima и ученицима основних школа. Беседио је др Никола Ђорђевић, ректор богословије у Сремским Карловцима:

Пред почетак рата у границама наше данашње отаџбине било је шти хиљаде свештеника, од којих је у току робовања убијено двеста двадесет, а у рату страдало двеста седамнаест, умрло у ропству Аустроугарске и Бугарске сто петнаест, а при повлачењу пред непријатељем 1915. године седам, као жртве својих дужности пало је двадест пет, а погинуло у рату и борби четири, свега, дакле, убијених и умрлих петстопедесет осам свештенослужилаца.

Када се овом броју дода приближно исти број оних свештеника, који су интернирани и све време рата провели по непријатељским логорима и тамницама, онда се добија пуна мера крвне жртве српске јерархије.

У јеку борбе против конкордата, који је држава хтела потписати с Ватиканом, слегао се град Ниш и околина, 27. новембра 1937. године, на железничку

станицу да дочека чланове Светог синода Српске цркве: митрополита загребачког Доситеј а, епископа рашко-призренског Серафима, епископа жичког др Николаја, епископе др Венијамина и др Емилијана. Високе госте поздравио је Јован Цветковић, сенатор и председник црквене општине. Митрополит Доситеј отпоздравио је дирљивим говором „бурно поздрављен од велике масе света" (У спомен нишким свештенумченицима, „Преглед цркве епархије нишке", година XVIII, број 9,10 и 11, Ниш, 1937, страна 267-270; с три фотографије).

Сутрадан на Светој архијерејској литургији беседио је владика Јован:

- Песник је наш град назвао тврдим градом, назвао га је гордим градом. Право је рекао. То је истина. Није било ни једне најезде, која не би ударила на Ниш. Није било ни једног похода туђинске војске, почевши од његовог оснивања, која се овде није зауставила. Није било рата, а да град Ниш није био разбојиште. Нема вароши у свету која има Ћелекулу од глава. Ниш има две: једну на периферији града, која нас подсећа на херојску борбу 1809. године и жртву Стевана Синђелића и његових другова, и другу овде, под кровом овога светог храма, која нас подсећа на 1915. годину и погибију нашег свештенства код Јелашнице и Јанкове падине.

Летописац је забележио: „После парастоса говорио је епископ жички господин др Николај, који је учинио дубок утисак на све присутне. По завршеном помену, у костурници, формирана је литија, која се кретала главном улицом до споменика митрополиту Мелентију и друговима, крај Нишаве, где су их Турци обесили 1821. године.

На литији су учествовали сви поменути архијереји, око три Ћста свештеника из наше и других епархија и око двадесет хиљада верних. После завршеног помена, код споменика, говорио је митрополит Доситеј о мученичком митрополиту Мелентију и друговима, као и о блаженопочившем патријарху Варнави. На силно наваљивање верних, говорио је и епископ Николај, опет, што програмом није било предвиђено".

О говору владике Николаја, тада држаном, причао нам је као деци стари српски ратник и учитељ у својој библиотеци: Свети владика, пред народом, подиже глас к небу и упита:

- Дајте ми имена римокатоличких свештеника, који положише своје животе за ову земљу? а онда заћута:

- Ето вам пет минута, сетите се настави, дубоко уздахну и начини предах, па загрме:'

- И да сам вам дао пет сати и пет дана не би стега могли пронаћи, јер таквог нема, браћо и сестре негодовање народно начини кратку паузу, а златоусти беседник заплака:

А ево имена свештеника Српске православне цркве, који мученички положише своје животе за ову државу... дуго и дуго епископ Николај набрајао је имена свештенумученика српских, а народ плакао.

ПРОТИН ЖИВОТ

Прота Стеван Димитријевић имао је две љубави, свој позив и породицу с кћерком јединицом Десом. Неговао их је и чувао. Наједном, кћи рано премину, а Проти не усахну молитва милој покојници, јер затрепери његова друга љубав у животу свештенички и професорски позив. И као што с губитком једног, чула друга добијају, тако и Српска црква у њему има великана пастирског, просветног, националног и научног рада. Један од његових биографа, професор др Благота Гардашевић, у „Богословљу“ за 1980. годину, вели:

Он је служио као узор типа светосавског свештеника, који све од себе даје за цркву, за свој народ и своју државу.

Због тих особина уживао је велики углед у друштву и важио као високи ауторитет. Дугогодишњи председник Друштва Светог Саве, члан управе Друштва за подизање храма Светог Саве и задужбине Симе Игуманова, Главног одбора црвеног крста, Црквено-археолошког друштва при Кијевској духовној академији, Историјског института Српске краљевске академије... Први декан теолошког факултета. Носилац Карађорђевог звезде IV степена, Ордена Белог орла V и IV степена, Ордена Светог Саве II степена.

Српску цркву и теолошки факултет представљао је иа многим међуцрквеним и научним скуповима: у Цариграду кад је наша црква уздизана на степен

Патријаршије (ферманом султана Мустафе III укинута је 1766. године Пећка патријаршија и потчињена Цари-градској. Српска патријаршија васпостављена је 1920. године са седиштем у Београду), после уједињења (до Балканских ратова 1912. и 1913. године српски народ живео је у четири државе, у шест одвојених цркава); у Москви на Свеpravославном сабору 1945. године; у Атини на Конгресу православних теолога 1935.

Године 1923. путује у Русију као члан одбора за помоћ гладнима у тој земљи.

Рођен је 1866. године у Алексинцу, а по завршетку Богословије Светог Саве у Београду, коју је завршио тако што је од Алексинца до Београда дванаест дана пешачио, постављен је за вероучитеља у нишкој Гимназији. После четири године одлази у Кијевску духовну академију, коју завршава 1898. године са звањем магистра богословља. По повратку у Београд постаје професор у богословији, а годину дана касније ректор Богословско-учитељске школе у Призрену. Митрополит Михаило рукополаже га за ђакона 1890. године, а епископ нишки Инокентије, четири године касније, за презвитера. Епископ призренски Нићифор произвео га је за проту 1901. године. Две школске године био је директор српске Гимназије и Учитељске школе у Скопљу. Одатле одлази у Солун где је у Српском конзулату служио као референт за хиландарско питање. Априла 1910. поново је ректор

у Призрену. С те дужности упутио је још 1901. године апел занатлијама, привредницима и трговцима тог краја, и при цркви Светог Ђорђа основао новчани фонд, који је много помогао српској сиротињи у Метохији.

Ослобођење Косова у Балканском рату дочекао је као војни свештеник Треће армије. А кад су Бугари 1915. године окупирали Призрен, Проту су одвели у ропство. После рата враћа се из бугарских логора и обнавља живот Богословиј е.

Кад се оснивао у Београду теолошки факултет 1920. године, Прота постаје један од тројице професора чланова матице Богословског факултета Српске православне цркве. Исте године изабран је за првог декана новог факултета и професора Историје Српске православне цркве. Дуго година биран је за декана, а 1936. у седамдесетој години живота одлази у пензију. Брига и старање за његову једину љубав, свој позив, не оставља га до смрти 24. новембра 1953. године. Сахрањен је у породичној гробници у Алексинцу, крај супруге Јелене и рано преминуле кћери јединице Десе.

Његова библиографија има преко 130 наслова.

Протину научну каријеру обележила је и једна велика трагедија. У току свог дугогодишњег службовања у Старој Србији, он је прикупио преко 600 Србуља, старих српских рукописних и штампаних књига, и поклонио Народној библиотеци Србије, која је изгорела у пожару, 6. априла 1941. године, када су Немци бомбардовали Београд.

Историچار и великан српске повести штампао је у „Веснику српске цркве“, број 15, 24. јула 1919. године, „Списак побијених од Бугара свештених лица“. Овај Поменик свештеномученика српских (1914-1918) Прота је допунио новим сазнањима и списком побијених свештеника у крајевима које је посела аустроугарска војска, и објавио у истом часопису 1921. године, број 9-10, страна 50-62.

„Птице из Наиса" после много година доносе ново издање овог дела, с насловом:

**ПОМЈАНИК СВЕШТЕНОМУЧЕНИКА
СРПСКИХ (1914-1918) ПРОТЕ СТЕВЕ
ДИМИТРИЈЕВИЋА**

Побијени одмах по доласку Бугара

1. *Вићентије*, митрополит скопски;
2. *Цветко Хецуух*, ђакон митрополита скопског. Застала их бугарска војска у Призрену, одакле су после неколико дана одведени у Урошевац. Уочи 6. ЦИИ1915. године изведени су после 8 часова увече из куће проте Анте Никшића, код кога су становали, побијени и спаљени: по неким на путу за Качаник, по другима на гњиланском путу, по трећима у урошевачком турском или римокатоличком гробљу. Има верзије, да су и они у Сурдулици побијени. Поуздано се зна, да су убијени на захтев бугарског скопског епископа Неофита.
3. *Архимандрит Герман*, умировљени старешина Манастира светог Аранђела, срез и округ скопски. Ухапшен био са осталим скопским свештеницима, па само он ослобођен и пуштен у манастир пред Божић 1915. године. После неког времена протерали га за родно место на аустроугарској територији; враћен отуда и после му се изгубио траг.
4. *Шуман Мелентије*, старешина Манастира светог Аранђела, срез и округ скопски. И он био ухапшен са осталим скопским свештеницима

али остао у затвору, кад су ове спровели даље. Пуштали га и поново хапсили, док га нису у понедељак, на десетину дана пред Божић, са кумановским свештеником Тодором Паламаревићем (видети бр. 58 списка) отерали преко Куманова и даље негде погубили.

5. **Јован Тацух**, прота, члан скопског духовног суда. У новембру 1915. године изведен ноћу из куће; мисли се да је убијен у Скопљу код железничког моста и бачен у Вардар.
6. **Игуман Хрисант**, старешина манастира светог Илије, срез и округ скопски;
7. **Монах Сава Којућ**, био при митрополији скопској, уписан за ученика Богословије Призренске;
8. **Атанасије Петровић**, прота, члан призренског духовног суда;
9. **Неша Ацић Поповић**, прота, парох чучерски, срез и округ скопски;
10. **Петар Спасић**, парох бањански, срез и округ скопски;
11. **Трајко Ковачевић**, парох марковачки, срез и округ скопски;
12. **Цветко Поповић**, свештеник и учитељ у Мирковцу, срез и округ скопски;
13. **Панко Спасић, Пажевић, Јовановић** парох глуховски, округ скопски;
14. **Анђелко Нешић**, парох побушки, срез и округ скопски;
15. **Петар Димитријевић**, парох нерешки (водњански), срез и округ скопски;
16. **Риста Јовчевић**, парох булачански, срез и округ скопски. Сви похапшени од 28. ЦИ до 6. ЦИИ 1915. године у Скопљу, поведени за

Бугарску и на путу побијени. Зна се да су до Куманова, у коме су виђени 10. XII 1915. године, дотерани живи, спроведени даље и изгубљен им траг. Ухапшени су и одведени тек кад је дошао у Скопље бугарски епископ Неофит, по његовом захтеву. Свакојако побијени у Сурдулици.

17. **Шњат Ђорђевић Поповић**, парох богомилски, срез велешки, округ скопски. Пошто су му браду почупали и свукли га голог, убили га бугарски војници у његовом дворишту 30. X 1915. године.
18. **Серафим Марковић**, јеромонах, старешина Манастира светог Аранђела, код села Чичева, срез велешки, округ скопски. Новембра 1915. године избоден ножевима од бугарских комита, почупали му браду, ископали очи, па полумртвог ставили на вешала, на којима је у мукама издануо са узвиком: „Живео српски народ!“ Смакли га с вешала и оставили псима, да га разнесу.
19. **Јевтимије Чавдаревић**, намесник среза овчеполског, округ брегалнички. Поведен у интернацију, па на путу убијен.
20. **Трајко Миочевевић**, парох у Долгавцима, срез прилепски, округ битолски. Заклан 1915. године од војника са целом породицом и са још неколико сељака и сељанки на њиви Николе Јовановића у месту званом Самоков.
21. **Димитрије Вељковић**, свештеник из Стровја, срез прилепски, округ битолски. Избоден бајонетима, па онда убијен и побијена му сва породица 1915. године.
22. **Костадин Јанковић**, свештеник из Кривогаштанима, срез крушевски, округ битолски. Са децом, снахом и петогодишњим

- унуком Јованом заклани од комита и сахрањени у његовој авлији, код нужника, 1915. године.
23. **Андра Ђорђевић**, парох кичевски, срез кичевски, округ битолски;
 24. **Таца Петковић**, парох из Подвиса, срез кичевски, округ битолски;
 25. **Јован Петровић**, парох из Будимираца, срез мориховски, округ битолски. Одведени 1916. године 2. фебруара ради интернирања, па се више нису вратили.
 26. **Риста Атанасковић**, парох збошки (свештеник из Збонда), срез струмички, округ охридски. Убијен око Светог Николе 1915. године у селу Свињишту.
 27. **Христа Поп-Хараламповић Ђуота Поповић**, свештеник из Доње Белице, срез струшки округ Охридски. На путу за Стругу убијен 30. XI 1915. године.
 28. **Таско Поп-Кримовић Поповић**, свештеник из Доње Белице, срез струшки, округ охридски. Убијен у Ресну крајем 1915. године.
 29. **Деспот Протић**, парох беловишки (раотиначки), срез доњополошки, округ тетовски. Поведен у интернирање и негде убијен.
 30. **Риста Димитријевић**, парох бревенички, срез доњополошки, округ тетовски. Убијен у свом дворишту.
 31. **Тома Арсић**, парох милетински, срез доњополошки, округ тетовски. Исечен он и жена 27. Ц 1915. године.
 32. **Риста Андрејевић**, свештеник, старешина Манастира Свете Тројице, срез поречки, округ тетовски. Иако је био старац од 70 година, јахали га бугарски војници и комите, пошто су му од

браде његове начинили узду. Тако га мучили неколико дана па га живог у бунар бацили и после затрпали бунар.

- 33. Таца Коневих**, парох у Крапи, срез поречки, округ тетовски.
- 34. Јован Цветковић Попових**, парох у Црешњеву, срез поречки, округ тетовски. И ова су два свештеника мучени у исто време кад и старац Риста, пред Божић 1915. године, по захтеву и под надзором начелника среског Стојана Блашева. Напослетку су их заклали и искасапили код среске канцеларије, па ту затрпали.
- 35. Коста Јованових**, протопресвитер, округа призренског. Из Призрена са осталим чиновницима спроведен у Урошевац, одатле пуштен кући у Рачу крагујевачку, на територију аустријску, дошао до Врања и одатле му изгубљен траг.
- 36. Јеромонах Данило**, старешина Манастира светог Марка, срез шарпланински, округ призренски. Војници бугарски, удружени с Арнаутима, убили 16. XI 1915. године у манастиру њега, још два непозната за сада свештена лица и око 50 српских војника и избеглица, који су се ради предаје у манастир сконили били.
- 37. Јован Анђелковић**, парох неродимски, округ приштински. Иако је био престарели старац, убили су га 15. XII 1915. године бугарски војници, по наредби једног официра, кога је наговорио, како једни мисле неки Арнаутин. По другима, имао је у томе удела и војни свештеник Брбан Врбанова; убијен зато што је на питање: шта је, одговорио да је оно што су од пре 500

година били његови и сви мештани, јер партија код њих није било.

38. **Дена Дебељаковић**, парох липљански, срез грачанички, округ приштински. 25. XI 1915. године извели га бугарски војници увече, под изговором да опева неког, па га убили идући према Куманову.
39. **Станко Димитријевић**, парох ливађски, срез грачанички, округ приштински.
40. **Јеромонах Кирило**, старешина Манастира Бинча, у срезу гњиланском, али се задесио у Грачаници, одакле је и родом и где је био раније сабрат. Обојица убијени од бугарских власти на путу, кад су их тобож из Приштине 12. XI 1915. године повели за Бугарску.
41. **Јеромонах Сава**, сабрат Манастира Грачанице, округ приштински. Убијен на путу код села Прилупе.
42. **Тодор Ружић**, парох витински, срез гњилански, округ приштински. Убијен одмах по уласку Бугара у Витину између 3. и 8. новембра 1915. године код пожарањске цамије.
43. **Коста Поповић**, економ, намесник гњилански. Првих дана јануара месеца 1916. године интерниран с трговцем Тиком Катанићем и убијен у врањским виноградима.
44. **Коста П. Леваковић-Поповић**, парох петровачки, срез гњилански, округ приштински.
45. **Јосиф К. Леваковић-Поповић**, капелан петровачки (клокотски), срез гњилански, округ приштински.
46. **Ђорђе Поповић**, парох ранилушки, срез гњилански, округ приштински.

- 47. Јанићије Поповић**, парох корошљански, срез гњилански, округ приштински.
- 48. Ђорђе Поповић**, парох доморовачки, срез гњилански, округ приштински.
- 49. Петар Јовановић-Поповић**, парох божевачки, срез гњилански, округ приштински.
- 50. Душан Трајковић**, капелан драганачки, срез гњилански, округ приштински. И они мало доцније у јануару 1916. покупљени од начелника среског и послати начелнику у Врање да их побије, што је и учинио у врањским виноградима. Пуцањ пушака изазвао је узбуну у Врању. На питање немачке команде зашто се пуцало, начелник актом одговорио шта је извршено. Немачки командант известио је Макензена о томе, и овај ултиматумом захтевао да прекину Бугари с оваквим убиствима. Начелник гњилански послао их на кланицу зато што се бојао да не кажу новом команданту гњиланском колико им је пара узео, јер је командант то ислеђивао.
Испред пушака побегао у мрак, спасао се и зна све син убијеног Јанићија Поповића (бр. 47) Михаило Поповић, свештеник такође у Кормињану.
- 51. Шуман Владимир Поповић**, старешина Манастира светог Прохора Пчињског, срез прешевски, округ кумановски.
- 52. Јеромонах Арсеније Николић**, сабрат Манастира светог Прохора, срез прешевски, округ кумановски.
- 53. Јован Поповић**, свештеник и сабрат Манастира светог Прохора, срез прешевски, округ кумановски. Сва тројица побијени 24. октобра,

по другима 10. XII 1915. више села Лукарца, на Рујну, недалеко од манастира, па поливени гасом и изгорели. Полусагореле лешеве сељани на месту погибије сахранили.

54. Младен Здравковић, парох левосојски, срез прешевски, округ кумановски. Упрегли га у кола, у која су сели бугарски официри, те их возио. После многог мучења убили га 10. XII 1915. код воденица давидовачких.

55. Милан Мл. Поповић, прота, парох села Краљева Кућа, срез прешевски, округ кумановски.

56. Трајко Дејковић, парох бујановачки, срез прешевски, округ кумановски.

57. Тома Стоиловић, парох осларски, срез прешевски, округ кумановски. Сву тројицу мучили су сутрадан испод села Краљева Кућа: вадили им очи, секли језике, све измрцварили, па их побили и бацили у краљевосеоски вир. После неколико дана неки њихов војни лекар наредио да их изваде, донели их у Бујановце и сликали, а лекар говорио жени нашег учитеља Петка Н.: „видите ли како су Срби свирепи према бугарским свештеницима“. Ова одбила да су то Срби учинили, а сви знају да су их Бугари јавно мучили и побили.

58. Тогор Паламаревић, парох кумановски. Био десетак дана слободан у Куманову и јављао се три пута на дан команди, па га с фамилијом протерали у место рођења, Кучевиште код Скопља. У Скопљу их ухапсили, па у понедељак, на десетак дана пред Божић, породицу ослободили, а њега с игуманом Мелентијем (бр. 4 овог списка) протерали. Зна се да су до Врања

дошли. Ту негде, или код Сурдулице су побијени.

- 59. Аксентије Стевановић**, парох собински, Врање.
- 60. Стојан Јовановић**, парох луковски, срез пчињски. Као прве жртве у Врању одведени 12. XII 1915. године и побијени у Несврти, више Себеврања са још седам грађана и једним официром.
- 61. Аксентије Мишић**, парох врањски. Одведен од своје куће децембра 1915. године и у виноградима изнад Врања убијен, нађен после и сахрањен. У истој јами нађено још шест свештеника.
- 62. Манасије Поповић**, парох себеврањски, срез пчињски, округ врањски;
- 63. Михаило Младеновић**, парох првонечки, округ врањски. У Корбевачкој реци везани за врбу, побијени, па бачени у Мораву 10. XII 1915. године.
- 64. Коста Поповић**, парох бањски, округ врањски.
- 65. Сава Поповић**, парох смиљевачки, срез пољанички, округ врањски.
- 66. Стаменко Стојковић**, парох стубалски, округ врањски. Око Светог Николе 1915. године поведени од поп Костине куће до чифлука његовог код Мораве, испод Врањске Бање, побијени па у Мораву бачени.
- 67. Риста Поповић**, парох јовачки, округ врањски. 7. XII 1915. године убијен код Сурдулице.
- 68. Илија Поповић**, парох големоселски, округ врањски. Заједно с Томом Поповићем, учитељем из Градње, по казивању сељана, убијен у

децембру 1915. године изнад Врања, код Марковог Калета.

- 69. Милан Цветковић**, парох врањски. У новембру 1915. године убијен на путу Ниш Пирот.
- 70. Манојло Поповић**, парох давидовачки, срез пчињски, округ врањски.
- 71. Коста Поповић**, парох сувајнички, срез масурички, округ врањски. Крајем децембра 1915. године побијени изнад Сурдулице.
- 72. Милоје Петковић**, парох бојнички, срез јабланички, округ врањски. Одведен од куће и убијен на путу.
- 73. Димитрије Атанасијевић**, парох оруглички, округ врањски. Убијен на путу Ниш Пирот крајем 1915. године.
- 74. Петар Цветковић**, парох прекопчелички, округ врањски. -18. XI 1915. године поведен у Лебане, заведен у шуму и убијен. Сутрадан нашли га сељани без главе и сахранили. После неколико дана нашли му и главу, па и њу одвојено закопали (по другима: убијен између 1. и 2. децембра 1915. године у Кривачи).
- 75. Стеван Комненовић**, прота, намесник лесковачки;
- 76. Петар Вељковић**, парох лесковачки;
- 77. Трандафил Коцић**, парох лесковачки;
- 78. Михаило Игњатовић**, парох рударски -15. XII 1915. године затворени у Лесковцу, поведени 17. XII 1915. ноћу пут Сурдулице и побијени поред Врле Реке. Извршилац био бугарски поручник Јурков, а помоћник Карацов.
- 79. Здравко Поповић**, парох бабички, срез лесковачки, округ врањски. Новембра 1915. године поведен од куће и убијен.

80. *Јован Ђокић*, парох грабовнички, срез лесковачки, округ врањски. 9.1 1917. године потеран из места живљења, Копашнице, ради интернирања, због слабости и старости није могао даље ићи, него заостао код Џепа, па га ту и убили.
81. *Онуфрије Поповић*, власотиначки намесник, срез власотиначки, округ врањски; Поведен за Пирот, па на три километра иза Власотинаца убијен ноћу између 6. и 7. децембра 1915. године.
82. *Тодор Поповић*, парох власотиначки;
83. *Димитрије Здравковић*, парох крушевички, срез власотиначки. Побийени на путу Ниш - Пирот.
84. *Светозар Миленковић*, парох конопнички, округ врањски. Доведен из збегу у Ниш, придодат групи алексиначких свештеника и убијен код Јелашнице нишке 18. XII 1915. године (видети бр. 99-107. овог списка).
85. *Аранђел Станковић*, парох црковнички, срез лесковачки, округ врањски.
86. *Коста Првуловић* парох орљански, срез добрички, округ топлички новембра 1915. године потеран за Лесковац и у путу убијен.
87. *Риста Лазаревић-Поповић*, парох рачански, срез косанички, округ топлички. Убијен на путу од куће до Ниша 10. XII 1915. године.
88. *Добросав Марковић*, протопресвитер округа нишког.
89. Лука Марјановић, парох нишки;
90. Јован З. Поповић, парох нишки;
91. Јанко Јанковић, парох нишки;
92. Марко Јанковић, парох нишки;

93. *Стојан Стаменковић*, парох барбешки, срез и округ нишки;
94. *ДраГутин Пешић*, парох јаглички, срез и округ нишки;
95. *Милан Миљковић*, парох малчански, срез и округ нишки;
96. *Светозар Илић*, парох хумски, срез и округ нишки.
97. *Јеромонах Кирјак Хилендарац*, старешина метоха хилендарског у Нишу. По доласку у Ниш бугарског владике Варлама похватани и похапшени уз садејство војног свештеника њиховог Вељка Карацова из Видина, од 7. до 11. новембра 1915, а дотле били слободни и вршили парохијске послове. Последњег дана, око 9 часова пре подне, изведени из затвора у нишкој тврђави и дотерани пешице у Белу Паланку у десет часова и тридесет минута ноћу. Ту су смештени у једну кафану тобож да преноће и сутрадан продуже пут за Пирот. Око пола ноћи избудили их, потерали пут Пирота, па на километар од Беле Паланке завели десно у страну и ту у атару села Кременице у клисури „Јанкина Падина“, код места „Големи Камен“, побили их око два часа после пола ноћи. Било је у групи двадесет три свештеника и два официра. Пред пуцањ пушака покушали су неки да побегну у мраку и успели су побећи: један официр, за кога се до сада још није сазнало ко је и два свештеника из Пирота Милија Јончић и Тихомир Поповић. Заповедник при извршењу овог зверства био је резервни официр Зарије Стојанов, родом из Софије, тада командант у Белој Паланци.

98. **Јосиф Поповић**, парох гркињски, срез и округ нишки. Затекао се код своје куће у Лесковцу, отеран и погубљен са лесковачким свештеницима (бр. 75-78 овог списка).
99. **Аврам Миловановић**, прота и намесник алексиначки;
100. **Милета Стефановић**, прота, парох алексиначки;
101. **Ђорђе З. Јовановић**, свештеник, парох алексиначки;
102. **Димитрије Станковић**, парох рутевачки, срез алексиначки, округ нишки;
103. **Милан Ђорђевић**, парох суботиначки, срез алексиначки округ нишки;
104. **Душан Поповић**, капелан мозговски, срез алексиначки, округ нишки;
105. **Илија Којић**, свештеник, члан Нишког Духовног Суда, Ниш;
106. **Цветко Богдановић**, свештеник, члан Нишког Духовног Суда;
107. **Младен Динић**, парох ћурлински, срез и округ нишки. Ова група свештеника потерана је из затвора у нишком граду 18. XI 1915. године и побијена код села Јелашнице нишке, близу пута Ниш Пирот. Убиство на том месту осведочено је још за време окупације бугарске налажењем на месту извршеног убијања уложне књижице Светозара Миленковића, пароха конопничког, у срезу власотиначком, који је из збег дотеран у затвор у нишку тврђаву и са овом групом пострадао (бр. 84 овог списка).
108. **Јеромонах Јероним Јевтић**, наставник Дома сиротне деце, Ниш. И он убијен на путу из Ниша за Пирот, вероватно код Јелашнице.

- 109. Ђорђе Чемерикић**, прота, парох нозрињски, срез моравски, округ нишки. Склонио се био у место рођења, Призрен; по доласку Бугара пошао отуда кући, стигао до Врања, а одатле му се траг изгубио.
- 110. Светолик Антонијевић**, парох црнољевачки, срез сврљишки, округ нишки. Затекао се у збегу у тазбини у Лесковцу, одведен и пострадао са лесковачким свештеницима (бр. 75-78 овог списка).
- 111. Лука Миличковић**, парох островички, срез и округ нишки. Бежао до Трстеника, вратио се и у почетку 1916. године пошао да тражи сина војника у Пироту, па у путу убијен.
- 112. Сава Пешковић**, парох ћићевачки, срез ражањски, округ крушевачки;
- 113. Милутин Миленковић**, парох бошњански, срез расински, округ крушевачки. Затекли се у збегу у Нишу, ухапшени, одведени и побијени са групом нишких свештеника (бр. 88-97 овог списка).
- 114. Алекса Јовановић Занга**, парох пиротски. И он поведен са групом свештеника (бр. 88-97), али због престарелости и слабости није могао продужити из Беле Паланке. Тучен због тога, сутрадан, 12. XII 1915. године однесен на рабацијским колима, убијен испод села Кремнице, па по свој прилици бачен у Нишаву, јер је ова према Белој Паланци тих дана избацила један свештенички леш.
- 115. Ђорђе Јовановић**, парох раснички, срез нишавски, округ пиротски;

116. **Милан Поповић**, парох завојски, срез нишавски, округ пиротски. Побијени на путу Ниш Пирот, вероватно код Јелашнице нишке.
117. **Архимандрит Јанићије Гугушевић**, старешина Манастира Сукова, срез нишавски, округ пиротски. Марта месеца 1916. године убијен у манастиру и бачен у Нишаву.
118. **Јордан Ненчић**, парох пиротски;
119. **Ђорђе Пешић**, парох смрдански, срез нишавски, округ пиротски;
120. **ДраГомир Јовановић**, парох суковски, срез нишавски, округ пиротски;
121. **Илија Поповић**, парох шпајски и намесник белопаланачки, Шпаја, округ пиротски;
122. **Станко Костић**, парох јеловик изворски, срез белопаланачки, округ пиротски;
123. **Душан Поповић**, капелан клисурски, срез белопаланачки, округ пиротски. И ови се свештеници испред непријатеља повукли били до Ниша, ту се са осталим свештенством предали Бугарима, доцније похапшени и са нишком групом свештеника (број 78-97 овог списка) одведени и пострадали.
124. **Јеромонах Серафим**, старешина Манастира Темског, срез нишавски, округ пиротски. Ухваћен у збегу у Лесковцу и 23. XI 1915. отеран, а сутрадан увече убијен код Сурдулице._
125. **Ђорђе Пешировић**, свештеник, члан тимочког Духовног суда, Зајечар;
126. **Владимир Рашић**, парох вражогрначки, срез зајечарски, округ тимочки;
127. **Петар Савић**, парох слатински, срез зајечарски, округ тимочки. Милисаву Марковићу, проти, у Зајечару, казивао онда

бугарски чиновник трочлане комисије, како су једне вечери (око 10. XI 1915. године) сву тројицу, заједно изведене из затвора Чреске канцеларије, претрашене и пребледеле, опколили жандарми, отерали и побили у шанчевима краљевичким.

- 128. Сима Јовановић**, капелан протски, Зајечар. Он је сам засебно изведен опет увече из затвора 13. XI 1915. године опкољен са четири жандарма, а напред је ишао старешина, наредник, и убили га испод вароши, на Краљевици. Чуо се пуцањ.
- 129. Миленко Гојић**, парох великоизворски, срез зајечарски, округ тимочки;
- 130. Живојин Тасић**, парох краљевосеоски, срез зајечарски, округ тимочки. Поведени из затвора тобоже ради интернирања у Бугарску ноћу 12. XII 1915. године па побијени у атару села Великог Извора у месту званом Шонтолово, па слабо затрпани.
- 131. Радисав Пешић**, парох грљански, срез зајечарски, округ тимочки;
- 132. Лазар Поповић**, парох рготински, срез зајечарски, округ тимочки. Поведени за Бугарску око половине новембра 1915. године, побијени су у шанчевима нашим на Вршкој Чуки, па оном земљом поред рова шанаца претрпани.
- 133. Лазар Петровић**, прота, намесник књажевачки;
- 134. Милија Бисић**, парох књажевачки;
- 135. Петар Бисић**, парох књажевачки;
- 136. Добросав Миленковић**, парох белопоточки, срез заглавски, округ тимочки;
- 137. Војислав Марковић**, парох вински, срез заглавски, округ тимочки;

- 138. Коста Костић**, капелан балиначки, срез заглавски, округ тимочки;
- 139. Синђел Василијан**, старешина Манастира Свете Тројице, срез заглавски, округ тимочки. И они, тобоже поведени ради интернирања, па између 11. и 12. XII 1915. године у подножју Краљевице код Зајечара, они у групи, а зајечарске су свештенике изводили оделито или у мање групице, убијени су, пошто су претходно опљачкани. Да би плачка била богатија, зна се на пример, да су Миленку Гојићу, (бр. 129), кад су дошли да га одведу из куће, рекли: „деда иоие, понеси више пара, јер ће те далеко интернирати". Готово све су око Зајечара у шанчеве рововском земљом овлаш затрпавали, те су почели пси да их растрзавају. Ово се прочуло и породице су ишле, те налазиле знакове својих, нпр. наочаре Павла Јовановића, пароха великојасиковачког (бр. 144 овог списка), штап и читу Петра Савића (бр. 127), а и од других поједине делове одела, делове мантија, тканице, крагне и др. Кад се после овога гласно почело по Зајечару говорити о овим убиствима, купили су Бугари ноћу остатке жртава и опет тајно у једну рупу на источној страни Краљевице сахранили четрнаест лешева свештеничких.
- 140. Ђорђе Живковић**, парох врбички, срез и округ тимочки;
- 141. Петар Димитријевић**, парох врбички, срез и округ тимочки;
- 142. Јеромонах Ђорђе**, старешина Манастира Суводола, срез и округ тимочки. Убијени 28. XII 1915. године и бачени у резервоар нужника школе краљевоселске. По ослобођењу, кад су

дигли поклопац с отвора резервоара, нашли су им остатке у мантијама, али са одсеченим главама.

143. Богосав Стокић, парох рогљевски, срез неготински, округ крајински. Одступио до Ниша, одведен и страдао с нишким свештеницима (бр. 88-97 овог списка).

144. Павле Јовановић, парох, великојасиковски срез и округ крајински. Ухваћен у одступању, ухапшен у Зајечару и пострадао с тимочким свештеницима (бр. 125-132 овог списка). Иначе, тек што је био пуштен из аустријске интернације у Цегледу, куда је отеран при повратку из бање још док није био објављен рат. Бугари га заклали.

145. Михаило Шундић, парох плављански, срез брзопаланачки, округ крајински.

146. Јордан Милетић, парох рудноглавски, срез поречки, округ крајински. Одступали до Призрена, вратили се кућама по доласку Бугара, али и они у повратку побијени 22. XII 1915. године изнад Сурдулице. И њих је претходно у сурдуличком команданству потпуно опљачкао бугарски поручник Јурков са својим помоћником Каирцовим, потом их везивали конопцем, потерали пут Власине и тамо поред ископаних ровова убијали. Тако је чињено са свим групама, пострадалим на сурдуличкој кланици. То су свакодневно недељама вршили горњи целати, и то само ноћу, а Цигани мештани дању су затрпавали побијене и копали нове ровове за следећу ноћ. По неко је успевао да извуче руке из везе и пресече конопац, па у мраку побегне. Од свештеника су се тако спасли: Стојан Мијатовић, парох лучки, у округу крајинском; Димитрије

Мијалковић и Анђелко Шопић, свештеници из Пирота.

147. Јовица Ивановић, парох жировнички, срез и округ крагујевачки. Одступао до Призрена, ту се предао и са кћерком вратио кући. До Врања се зна за њега. Ту га одвојили од кћери и с протом призренским Крстом Јовановићем повели

тобоже за Софију, али им се изгубио траг.

Вероватно су и они пострадали у Сурдулици.

Побијени касније, у току бугарске окупације

148. Јордан Атанасковић, парох ртањски, срез струшки, округ охридски. Погинуо у 1918. години.

149. Трајче Поп-Јовановић, парох пчанишки, срез прилепски, округ битољски.

150. Ђура Стојановић, бивши парох зочимски, срез подримски, округ призренски. У 1917. години на путу из Призрена за Зочиште убијен и затим измрцварен од Арнаута уз покровитељство Бугара.

151. Хаџи Севастијан Лукић, старешина Манастира Свете Тројице, срез подгорски, округ призренски. Мајор Сарафов стражарно га спровео у Скопље. Тамо, по наредби генерала Тошева обешен. По другима, ради тога послат у Ниш.

152. Данило Поповић, парох беревачки, сиринићска жупа, срез неродимски, округ приштински. У јулу месецу 1917. године, кад се враћао из Гребне, села код Урошевца на Косову, са имања које је тамо купио и које му је за време Бугара стари сопственик отео, сачекала су га три

Арнаутина и убили. Одмах затим наишао бугарски жандарм, али није ништа предузимао.

153. **Василије Антић**, парох концелски срез прокупачки, округ топлички. У марту 1917. године одведен од куће на другу страну Топлице и бајонетима зверски уморен од војника бугарских. Одсечена му је десна рука и задано још осам убода.
154. **Падуюје Вучинић**, парох друге концелске парохије, срез прокупачки, округ топлички. Погинуо у Прокупљу од бомбе, приликом борбе српских устаника с бугарском војском у марту 1917.
155. **Димитрије Димитријевић**, парох гргурски, срез прокупачки, округ топлички. Интерниран у Бугарску, у Горње Паничерево. Због рђавог поступања Бугара побегао и дошао у Србију, четовао у 1917. години, ухваћен кад је хтео прећи на солунски фронт, доведен у Ниш и у тврђави Нишкој обешен 6. децембра 1917. године.
156. **Павле Поповић**, парох куршумлијски, срез косанички, округ топлички;
157. **Крста Поповић**, парох крчмарски, срез косанички, округ топлички. Обојица убијени у Куршумлији после побуне, у марту 1917. године.
158. **Младен Поповић**, парох рибарски, срез расински, округ крушевачки. 25. фебруара 1917. године свирепо мучен од војника у селу Рибару, скидана му брада с кожом заједно, па закивана по дувару. Примораван да то гледа, и тек после много мрцварења убијен.
159. **Аврам Јовановић**, прота, парох великошиљеговачки, срез расински, округ крушевачки. 28. фебруара 1917. године одведен

у канцеларију среза моравског, округа нишког, која је била у Житковцу, исте ноћи убијен и бачен у Мораву с моста, на путу који води за Алексинац.

- 160. Петар Марковић**, парох трњански, срез моравски, округ нишки.
- 161. Јован Антић**, парох грејачки, срез моравски, округ нишки. По казивању једних и он пострадао заједно с горњом двојицом свештеника (бр. 157-158), а по другима истих дана поведен из Грејача за Ниш и у путу убијен.
- 162. Милош Миловановић**, умировљени свештеник у Читлуку, срез сокобањски, округ нишки. У марту 1917. године, иако престарео, одведен из куће у шуму читлучку, где су га војници мучили: одсекли му језик и ухо, сломили руку, па га убодима бајонета дотукли. Било је на њему око 70 убода, што сведоче кржаве и избушене хаљине, које је жена његова сачувала.
- 163. Страшимир Булић**, парох читлучки, срез сокобањски, округ нишки. У марту 1917. године затворен у Соко Бањи, тучен, везаних руку отеран ван вароши до среског расадника, где је мучен и убијен, па остављен, те га пси растргли. Оба зверства извршена по наредби мајора Тенеџијева.

**Свештена лица интернирана у Бугарску, која су
тамо због оскудице, рђавог поступања с њима и
неизбежне болести у оном стању нечистоће
умрла**

- 1. Нићифор**, умировљени митрополит рашко-призренски. Живео у Приштини и отуда интерниран у Софију, 1. II 1918. године.
- 2. Трифун Радивојевић**, прота, парох призренски. У Карлову, 12. VII 1916. године.
- 3. Деспот Серафимовић**, парох беловишки, срез доњополошки, округ тетовски. У Крцали, 12. VIII 1916. године.
- 4. Иконом Димитрије Бога**, бивши патријаршки намесник, Велес. У Ески Џумаји, 5. II 1917. године.
- 5. Дамњан Исајловић**, свештеник, члан призренског Духовног суда, Призрен. У Горњем Паничереу, 19. IV 1917. године.
- 6. Димитрије Поповић**, парох ратајски, срез пчињски, округ врањски. У Хаскову, 17. II 1916. године.
- 7. Стојан Николић**, парох кијевски, срез масурички, округ врањски. У Ески Џумаји, новембра 1917. године.
- 8. Јован Поповић**, парох рафунски, срез јабла-нички, округ врањски. У Ески Џумаји, 1. VII 1917. године.
- 9. Пахомије монах**, срез нишавски, округ пиротски, сабрат Манастира Сукова, у Крцали, 5. III 1916. године.
- 10. Јован Тодоровић**, парох осмаковачки, срез белопаланачки, округ пиротски. У Паничереу, 24. III 1916. године.

11. **Димитрије Петковић**, умировљени намесник сокобањски, живео у Нишу. У Ески Џумаји, 15. VII1918. године.
12. **Михаило Стојановић**, парох кулински, срез моравски, округ нишки. Код Тревне, на изради новог пута, као прост радник, 1917. године.
13. **Милутин Јеленић**, парох доњомилановачки, срез поречки, округ крајински. У Сливену.
14. **Јаков Вукотић**, парох мајданпечки, срез поречки, округ крајински У Шумену, 4. В 1918. године.
15. **Милош Карић**, парох штубички, срез брзопаланачки, округ крајински. У Ески Џумаји, 14. XII1917. године.
16. **Живко Ивановић**, протопресвитер округа пожаревачког. Полумртав пуштен на одсуство 25. XII 1917. и кад је стигао кући у Александровац умро 3.11918. године.
17. **Андра Љубичић**, намесник великоградиштански, срез рамски, округ пожаревачки. У Софији, 13. III1916. године.
18. **Павле Јанковић**, парох средњевачки, срез рамски, округ пожаревачки. У Горњем Паничереу, 3. VII1917. године.
19. **Милић Поповић**, парох рабровски, срез рамски, округ пожаревачки. У Горњем Паничереу, 3. VII1917. године.
20. **Игуман Исаија**, старешина Манастира Витовнице, срез млавски, округ пожаревачки. У Шумену маја 1918. године.
21. **Радивоје Стефановић**, парох лазнички, срез хомољски, округ пожаревачки. У Горњем Паничереу, 18. III1916. године.

22. **Милан С. Ђорђевић**, парох шапиначки, срез пожаревачки, округ пожаревачки. У Сливену, 1917. године.
23. **Монах, Агатангел Хилендарац**, у последње време био при Београдском Духовном суду. У Ески Џумаји, 30. IV 1918. године.

**Српски свештеници пострадали у крајевима
које је запосела аустроугарска војска**

1. **Срећко Ђурић**, парох црепуљски, срез митровички, округ звечански. Убијен од Арнаута уз гледање аустријских војника, у новембру 1915. године.
2. **Вићентије Симић**, парох сочанички, срез митровички, округ звечански. Обешен од Аустријанаца 21. јануара 1916. године.
3. **Миљко См. Илић**. Убијен као и Срећко Ђурић (бр.1) одмах по доласку Аустријанаца.
4. **Тома Протић**, протопресвитер, округ рашки, Нови Пазар.
5. **Коста Кулагић**, парох новопазарски. Обојица се били склонили у Косовску Митровицу, у којој их Арнаути одмах по доласку Аустријанаца и уз посматрање њихових војника, 12. новембра 1915. године побили и у Ибар бацили.
6. **Петар Добрњац**, парох добрњски, округ рашки. Убијен 10. XII 1915. године.
7. **Лазар Цвијетић**, намесник белопољски. Обесили га Аустријанци 19. XII 1915. године.
8. **Вељко Танкосић**, парох клисурски, срез пожешки, округ ужички. Био прво интерниран, после га доставили месним

аустријским властима, а и због сродства са покојним Војиславом Танкосићем, враћен у јуну 1916. године и обешен.

9. **Александар Јанићијевић**, парох сибнички, срез космајски, округ београдски. Обешен од Аустријанаца 1917. године, пошто је оптужен да саветује народ да не предаје оруж-је.

10. **Архимандрит Гаврило**, старешина Манастира Вољавче, срез јасенички, округ крагујевачки. У почетку, новембра 1915. године, ранио га немачки војник у ногу, мучили га, и умро од ране и мука.

11. **Архимандрит Гедeon Марић**, старешина Манастира Милешеве, срез милешевски, округ пријеполски. У Нежидеру, новембра 1916. године.

Свештеници из Босне и Херцеговине које су аустријске власти побиле

1. **Јереј Тимотије Поповић**, парох зворнички, обешен од аустријске војске 8/21. августа 1914. године о један орах код Суљина хана три километра од Зворника на Дрини.
2. **Јереј Петар Лазаревић**, парох козлучки, осуђен од војног суда, обешен у тузланском војном затвору 11/24. августа 1914. године у један сат по подне.
3. **Јереј Ђорђе Поповић**, парох дугопољски, од аустријске војске убијен као талац 25. јула 1914. године, у 12.15 сати ноћу на станици Бишини.
4. **Јереј Михаило Радовић**, парох из Кифина Села, био затворен као талац 26. јула 1914. године, а

затим затворен у тврђаву Комарон код Пеште, одакле је болестан упућен кући, где је с пролећа 1917. године умро.

5. **Јереј Вукадин Зечевић**, парох из Чајнича, био затворен као талац 28. јула 1914. године, затим затворен у Араду, одакле је болестан упућен кући и умро 25. октобра 1918. године.

6. **Јереј Василије Кандић**, парох у Фочи, био 26. јула 1914. године интерниран у Фочу, после чега је био узет за таоца да чува ћуприју „Гвоздени мост”. Ту га је убо стражар у трбух и леву руку. Октобра 1914. године био је затворен у сарајевском гарнизону; 20. јануара 1915. године упућен је у Арад, а затим у Нежидер. Умро је од последица интернације 30. октобра 1918. године у Фочи.

7. **Јереј Видак Парезанин**, парох у Ластви, 30. јула 1914. године обешен у Требињу као талац, по осуди војног суда.
8. **Јереј Владимир Поповић**, парох у Челебићу, 28. јула 1914. године стрељан у Фочи као талац, по осуди војног суда.
9. **Протојереј Јосиф Кочовић**, парох у Фочи, 28. јула 1914. године стрељан у Фочи као талац, по осуди војног суда.
10. **Јереј Лука Цабић**, парох вински, интерниран јула 1914. године у Арад, где је умро 28. новембра 1914. године.
11. **Јереј Лука Хаџић**, парох турјачки, умро као интернирац у Араду 30. децембра 1914. године.
12. **Јереј Светозар Карановић**, админ. парох у Босанској Костајници, умро као интернирац у Араду 24. јануара 1915. године.

13. **Јереј Лазар Ђулибрковић**, парох у Еминовцима, умро као интернирац у Араду 12. марта 1915. године.
14. **Јереј Миле Богуновић**, парох у Врелу, умро као интернирац у Араду 18. марта 1915. године.
15. **Јереј Тнуиу Максимовић**, парох илијашки, убијен као талац у Семизовцу 16/29. септембра 1914. године.
16. **Јереј Цаеа Шкаљак**, парох у Језеру, због грубих и нечовечних поступака с њиме, као с таоцем, полудео, и као такав преминуо 9. априла 1918. године.

**Свештеници из Босне и Херцеговине, који су
после интернације и таоштва од последица
нечовечна поступања и злостављања помрли**

17. **Јереј Душан Школник**, админ. парох у Штрбцима, умро 14. децембра 1914. године.
18. **Игуман Гаврило Стојнић**, настојатељ Манастира Голијенице, умро 23. септембра 1915. године.
19. **Јереј Марко Поповић**, парох у Подграцима, умро 25. децембра 1915. године.
20. **Јереј Јеврем Станковић**, парох у Чечави, умро 10. В 1916. године.
21. **Јереј Ђорђе Зкићевић**, адм. парох у Сводни, умро 22. августа 1917. године.
22. **Јереј Димитрије Ескић**, парох у Ребровцу, умро 2. октобра 1918. године.
23. **Јереј Никола Грбић**, админ. парох у Глиници, умро 2. октобра 1918. године.
24. **Јереј Коста Мајсторовић**, адм. парох у Липнику, умро 6. октобра 1918. године.

25. **Јереј Младен Поповић**, адм. парох у Скендер Вакуфу, умро 20. октобра 1918. године.
26. **Протојереј Миле Попадић**, парох у Кључу, умро 4. новембра 1918. године.
27. **Јереј Душан Цабић**, адм. парох у Винској, умро 6. новембра 1918. године.
28. **Јереј Ђорђе Марчетић**, админ. парох у Хадровци, умро 15. новембра 1918. године.
29. **Јереј Љубомир Пећо**, адм. Парох у Слабињи, умро 21. новембра 1915. године.
30. **Јереј Петар Ђорђевић**, парох у Лепеници, умро 24. III 1919. године.

**Свештеници из опсега Карловачке Митрополије
који су пострадали од Аустроугарских власти**

31. **Јереј Светозар Дујановић**, парох у Бешки, на основу пресуде Ц. и кр. суда у Петроварадину стрељан 12. септембра 1914. године у Петроварадину и сахрањен на тамошњем гробљу.
32. **Јереј Стеван Јовановић**, парох у Доњем Товарнику, стрељан 17. септембра 1914. године на путу Рума Ириг од једног аустроугарског војника, без икакве претходне судске пресуде и сахрањен на српском гробљу у Иригу.
33. **Јереј ГриГорије Јовић**, парох при храму Светих апостола Петра и Павла у Сремским Карловцима, од злостављања претрпљених у војном затвору у Араду преминуо 19. априла 1915. као интернирац у Огулину, где је сахрањен на српском гробљу.
34. **Јереј Теодор Момировић**, парох у Брестачу, после тешког злостављања од аустроугарске

војске 16. септембра 1914. обешен и спаљен у
своме чардаку у Брестачу.

35. **Јереј Јован Узелац**, парох у Зрмањи. Умро 22.
фебруара 1916. године од последица нечовечног
поступања за време интернације.

**Слава вам свима и хвала
свештеномученици и
светитељи српског народа!**

СРПСКА ГОЛГОТА ПРОТЕ МИЛУНА СТОЈАДИНОВИЋА

Има томе седам година кад постадох свештеник при Храму светог Ђорђа у Крушевцу. У то време још није био завршен нови парохијски дом, па смо нас седморица свештеника имали на располагању две канцеларије у старој црквеној кући, подигнутој пред Балканске ратове. У њеном пространом предсобљу, из кога се улази у малу крстионицу, скромне канцеларије, магацин и собу за црквењака, пажњу ми је привукла лепа спомен плоча и стари ормарић с књигама, „Ову кућу подиже и поклони Цркви светог Ђорђа Мара Филипа Јовановића, трговца из Крушевца, за спомен свој и свога супруга Филипа, 1912. године“, пише између мермерних ликова Филипа и Маре, задужбинарски загледаних уridoшлицу, које је потписао мајстор Ђертото.

Прво слободно време искористих да прегледам стари ормарић с књигама. Он ме је неодољиво подсећао на сеоску библиотеку старог српског ратника из мог детињства, с предратним насловима Српске књижевне задруге у првом плану. Древни часописи и мало књига богословске садржине, уз нешто архивске грађе, почивали су затворени у доњи део ормара. Ту нађох дело проте Милуна Ј. Стојадиновића, *Српска Голгота (споменица са стазе живота)*, штампано 1940. године у Крушевцу. Пошто прочитах ову књижицу, упитах за њеног аутора, најпре свештенике, а онда народ. Међутим, нико од мојих саговорника не знаде ништа да каже о проти Милуну. После тога више пута сам читао „Српску Голготу“ и носио се мишљу да посетим Архив епархије нишке с надом да ћу ту

открити ко је њен аутор. Једном упитах и епископа, али ћутање о проти Милуну се не прекиде. Све моје знање о њему заснивало се на претпоставци да је пореклом из Стопање, будући да је породица Стојадиновић некада живела у овом селу крај Крушевца. Пре пет година у Крушевцу је штампана књига Животија Живановића о Стопањи. Он је рођен у овом селу и годинама је истраживао његову историју. Једном упитах њега да ли му нешто значи име проте Милуна Стојадиновића.

- Како да не одговори и после неколико цртица из Протине биографије, упути ме на „Лесковачки зборник“:

- Ту сам читао један рад о њему.

Тако открих рад проте Драгутина Ђорђевића о проти Милуну Стојадиновићу у „Лесковачком зборнику“ за 1992. годину. После читања Протине биобиблиографије оживех сећање на своје рукоположење у чин презвитера у лесковачкој цркви. Тада сам имао част да упознам старог проту Драгутина Ђорђевића, народног просветитеља и најбољег познаваоца живота и обичаја народа у Лесковачкој Морави. У биографији проте Милуна недостајала је година упокојења и место где је сахрањен.

- У Стопањи није сахрањен, сигурно рече ми Животије Живановић.

Два пута отидох у Јавно комунално предузеће „Крушевац“ и од њих затражих да погледају старе књиге, не би ли у њима пронашли гробно место знаменитог проте.

- Не, он није сахрањен на старом крушевачком гробљу добих последњи одговор.

После годину дана сахрањивали смо једног мог парохијанина на старом крушевачком гробљу. Кад приђосмо раки, угледах, крај ње, старински, мало нагнут, споменик с необично великом заједничком фотографијом седог свештеника с камилавком, продуховљеног лика, и његове верне супруге. Приђох ближе и прочитах:

Овде почивају и чекају опште васкрсење и живот будућег века прота Милун Ј. Стојадиновић (1864-1941) и његова супруга протиница Даринка (1866-1934).

САВИНДАН 1939. ГОДИНЕ, КРУШЕВАЦ

**Високопречасном Протојереју
господину Милуну Стојадиновићу,
Крушевац**

„Приликом данашњег Вашег славља-75-ој годишњици живота и 55-ој годишњице Ваше ревносне службе Богу и Народу шаљемо Вам уз Наш Патријарашки благослов најсрдачнија честитања и најбоље жеље за Ваше добро здравље и свако добро у животу.”

Архиепископ пећки Митрополит
београдско-карловачки и
Патријарх српски Гаврило, с.р.

Протојереју господину
Милуну Стојадиновићу, Крушевац

„Срдачно честитам прославу седамдесет пет година живота и педесет пет година службе Богу и народу. Поживите још много година.”

Митрополит загребачки Доситеј

„(...) Нека би благи Господ благословио венац лета његових и учинио га плодовитим на духо-вној њиви Својој до краја и преко краја. Амин, Боже дај!”

Епископ жинки Николај

Епископ нишки др Јован предложио је Проту, иначе носиоца ордена Светог Саве V, IV и III степена, за највеће свештеничко одличје напрсни

крст, а Свети Синод је прихватио, с радошћу, овај предлог.

Његова екселенција председник Краљевске владе господин др Милан Стојадиновић:

„... своје драгом Чики с најлепшим жељама честитам јубилеј службе Богу и народу". Честитке слављенику упутише: Његова екселенција господин Министар правде господин Милан Симоновић; Иван Аврамов, бивши начелник Министарства спољних послова у Бугарској; протојереји ставрофори Таса Урошевић из Ниша, Михаило Поповић, старешина цркве Светог Саве из Београда, Радич Јосић, архијерејски намесник за град Крушевац, Саватије Божић из Краљева, Ђорђе Камперелић, прота округа призренског у пензији, Милош Крагуљевић из Босанског Новог, Трифун Трифуновић из Цетиња; протојереји Милан Ржаничанин из Врњачке Бање, Јован Поп-Коцић, Харалампије Цветковић, Бранко Илић, Младен Цветковић из Лесковца; свештеник Зарије Бојковић из Алексинца.

Господин Влада Теокаровић, Протин кум, индустријалац из Параћина; господин Душан Стојадиновић, велики предузимач из Крушевца са супругом Маром.

Сретен Динић, народни просветитељ, Протин ђак из крушевачке Гимназије, с групом угледних грађана Лесковца пише:

„Високопочасном господину Милуну Стојадиновићу протојереју у пензији, ставрофору и носиоцу ордена Светог Саве III степена, Крушевац.

Сазнавши из новина да сте од стране Светог архијерејског синода одликовани напрсним крстом, највишим црквеним одличјем, хитамо да Вам у име

наше и других Ваших пријатеља честитамо заслужено одликовање с уверењем да смо ми, и као Ваши земљаци и некадашњи ученици, и као грађани у сарадњи са Вама, били стални сведоци Вашег напора и истрајнога ношења Христовог крста и светосавске мисије кроз народ за пуних педесет година свештеничке службе, којом сте улогом савесно са пуно части и достојанства одужили свој дуг народу, држави и цркви и стекли пуно право на овакво једно високо црквено одликовање. Овим је позлаћена Ваша сребрна старост, а то је била и наша жеља, која је сада испуњена.

Убрајајући себе у срећне што смо за већи број година деловали заједно са Вама на пољу добра цркве и државе и Вашим примером и сами били подгрејавани и руковођени у раду, ми Вам овом приликом шаљемо најсрдачнији поздрав са узвиком: живео, Пастиру добри и Православља наставниче, на многаја лjeta!"

Ваши одани пријатељи: Сретен Динић, учитељ у пензији, Евгенија Динић, учитељица у пензији, Жарко Спасић, државни економ у пензији, Никола Стојиљковић, трговац, Таса Стефановић, индустријалац, Стојан Биволаревић, трговац, Никола Илић, монополски чиновник у пензији

Београдске новине „Време“, на Савиндан 1939.

године, пишу:

„Више од пола века духовне службе
један леп свештенички јубилеј

На дан Светог Саве, 27. јануара ове године,
прославиће у Крушевцу и у своме дому

75-годишњицу живота и 55-годишњицу службе Богу и народу кроз цркву и школу господин Милун Стојадиновић, прота у пензији.

Прота Милун Стојадиновић спада у ред оних наших старих свештеника који су били главни покретачи великог националног дела чија је круна Ослобођење и Уједињење. Држећи увек будно у свести народне велике традиције и моралну чврстину нашег јуначког соја, задахнутог дубоком религиозношћу и поуздањем у Бога, ови неимари духовне основе наше велике државе учинили су подвиг достојан најистрајнијих војника. Њихов огроман морални утицај могао је једини да створи овако дивне генерације какве су биле генерације Стваралаца Југославије.

Прота господин Стојадиновић у моменту кад слави овај дивни јубилеј има сва срца оних које је васпитао, духовно помогао и морално охрабрио".

Прота ставрофор Милун Стојадиновић своје високо одликовање, честитања и написе у новинама оценио је овим речима:

То је мој морални капитал. Шта има боље од овога, што бих могао и смео још пожелети? Ја сам задовољан и ништа више не тражим, само осећам дужност да се топло свима захвалим. И захваљујем се. А то ће сигурно утицати на млађе снаге, да буду одушевљене и ревносне у раду на општем добру.

ПРОТИНЕ БРОЈАНИЦЕ

ШТА ЈЕ ВРЕМЕ?

- Шеталица или сказаљка на часовнику док ради показује секунде, минуте и часове. И то је време. Чим она стане зато што часовник није навијен или услед неког квара, за њу одмах време престане и она прелази у вечност, у мир. Слично томе и капља росе док се блиста и трепери на грани дрвета или на цвету има своје обележје, име и време. А чим кане у море, одмах губи свој е обележје и прелази у вечност, јер је за њу море вечност као што је за нас небо вечност: али не ово материјално, звездано небо, које видимо телесним очима, него духовно небо које постоји изнад материјалног и које сад не видимо, но видећемо га духом кад тамо одемо.

ПОРУКА С НЕБА

- Кад сам за време окупације као трогодишњи заробљеник (интернирац, пљеник, заточеник) у Бугарској вучен скоро кроз целу њихову државу, половином светског рата у селу Горњем Паничереву (близу Старе Загоре, Казанлука и чувеног балканског кланца Шипка, на реци Тунци, крај Долине ружа) са преко хиљаду намучених пљеника, лицем на дан цара Константина и царице Јелене, усред дана, видео на небу велики крст од облака,

тумачећи ову чудну појаву многима сам тихо у поверењу рекао:

Ово је за нас браћо добар знак, не бојте се пленици, Бог нам објављује спасење. Наша је победа! Силом смо с нашег милог огњишта отргнути и силом ћемо бити ослобођени!

А лица њихова засијаше од радости. Осу се блаженство на логорашима и многи ми рекоше: Хвала ти часни оче и живео.

ДУША

- Душа је наша најдубља осећајност, унутрашња извесност живота, наше ја и овде на земљи и горе на небу. Човек телесно живи у заједници с њом, управо она га оживљава. А кад се та дружба прекине, тело одмах постаје мртва материја и распада се на своје поједине елементе све до општег васкрсења; но душа продужава живот засебно и даље на свој начин. Да, душа постоји друкчије од тела, а доказ су њена стања и појаве које сви осећамо. Мишљење, свест, знање, савест, мудрост, глупост, прибраност, присебност, расејаност, памћење, заборавност, радост, одушевљење, усхићење, дивљење, жалост, туга, сумња, брига, страх, очајање, љутина, гњев, саучешће, љубав, мржња, злоба, пакост, инат, пркос, стид, срам, понос, гордост... све су то чисто душевна стања, а не телесна-материјална. Само што тело видимо и можемо га опипати, а душу не видимо, али је осећамо.

Дух моје преминуле добре супруге, с којом сам кроз молитву стално у духовној вези, ј ави и ми се у сну, у негдашњем телесном виду, и као на јави рече ми:

- Ми с неба на духовни начин видимо и зна[^]мо шта ви радите, а ви са земље не видите и не знате, но само верујете, шта ми радимо. Ми овамо задржавамо своју личност, јер, управо, душа и јесте личност, прави живот, а тело је по себи мртва материја прашина.

И ја као богослов налазим да се ово потпуно поклапа с учењем вере, и то што видех и чух у сну исповедам као догму и на јави.

УСПЕХ

- Кад узмем у обзир да сам поникао у недовољно просвећеном и некултурном селу и у сиромаштву, да сам још из раног детињства велику борбу имао са свима незгодама, да сам многе опасности преживео, да је наша Отаџбина имала много тешких догађаја, много искушења, ратова и крупних промена могу рећи да сам задовољан постигнутим успехом у животу у сваком погледу.

А то је, смем тврдити, тако што сам увек био с малим средствима задовољан, јер на раскош нисам навикао.

ЖИТИЈЕ СТАВРОФОРА

Прота Милун Ј. Стојадиновић рођен је 13. јануара 1864. године у селу Камењача код Трстеника, од оца Јована и мајке Анђелије. Убрзо, иородица Стојадиновић пресели се у Стопању, где мали Милун заврши основну школу. У Крушевцу и Крагујевцу он настави своје школовање, а онда уписа београдску богословију Светога Саве. Као сиромашан ђак послужује код богатијих Београђана, а једно време служи код књижевника Лазе Лазаревића. После завршене богословије и једногодишњег учитељовања у селу Мекишу код Ниша, одлази у војску.

Оженио се Даринком, кћерком Василија Гајића, трговца из Трстеника, и после рукоположења 1886. године постаје ђакон цркве Лазарице и катихета крушевачке Гимназије. Потом, постаје парохијски свештеник у Великој Врбници, Неготину, Зајечару, и најзад Лесковцу, где тридесет осам година службује, а по завршетку велелепне Саборне цркве 1931. године, одлази у пензију.

Писмен и даровит говорник, Прота пише расправе, огледе, беседе...

Прота ставрофор Милун Стојадиновић иза себе је оставио траг оданог сина Српске православне цркве, народног вештенослужитеља, катихете, писца и узоритог домаћина и супруга. Своју прву књигу „Споменица са стазе живота" посветио је преминулој супрузи, 1935. године. А над гробом, од протинице Даринке стари Прота опростио се:

Сломи се једно крило моје! И нема више лабудова полета. Паде венац радости и утехе моје! И најлепши цвет на њему увену! Утрну звезда моја, Изгуби се златна јабука. Камен драги паде у море!... О, како је вечност близу до садашњости само их тренутак издисаја раздваја! Даље је море од обале своје, него вечност од садашњости. Заиста све је на овом свету прах, пепео и сенка. А, гле, ми то не увиђамо или то доцкан чинимо!

+ + +

„Птице из Наиса“, с љубављу, доносе друго издање „Српске Голготе“ из пера знаменитог Проте, после више од 60 година:

СРПСКА ГОЛГОТА СПОМЕНИЦА СА СТАЗЕ ЖИВОТА

РЕЧ УНАПРЕД

„Ове јесени (1940 г.) навршава се четврт века од бивше окупације Србије у Светском рату. За време те окупације наш народ (Држава и Црква) поднео је тешка искушења, незапамћена страдања и неброј ене жртве у имању и крви.

Да би се морално одужили достојним поштовањем, признањем и захвалношћу свима мученицима, да би пружили патриотску поуку своје потомству и подстрек за нова прегнућа, Српска црква узела је на себе иницијативу: да се одштампа једна споменица која би у потпуности очувала успомену на све националне и црквене мученике, да се подигне један велики споменик као симбол страдања и да се у целој земљи приреде свечане задушнице. Јер „будућим поколењима треба сачувати све детаље о погибији свештенства и о тлачењима непогубљених за време окупације, као понос нације и цркве, а наук млађима како треба на делу осведочавати ону Спаситељеву истину", да „нема веће љубави од оне кад се живот положи за ближње своје". Ово ће бити одјек трогодишњег страдања и бола Српске цркве и државе од 1915. до 1918. године. Види о томе распис Светог архијерејског синода под бр. 3265. од 18/5. априла и г. Епископа нишког под Е бр. 1316. од 7. V 24. IV и нишког црквеног Суда под бр. 7735 од 20/7. маја 1940. године. Овај распис врло је опширан и узбудљив. Тамо се, поред горње одлуке чини апел на све који су препатили и који што знају, да се прикупе подаци о свему преживљеном.

У том циљу ја сам послао нешто мало материјала на употребу, али то је недовољно, а све це би могло ни стати у општу споменицу. Зато сад износим у овој књижици шири опис свега што сам лично преживео као одјек ондашњега крика, нека чује ко треба да чује, и нека зна ко треба да зна и нека се поучи ко треба да се поучи. Јер збиља, све је онда било угрожено и срозано: и земља, и имовина, и слобода и живот! Само наша част и национални понос остали су на висини.

+ + +

Један племенит човек из Крушевца, добар православца и патриот, рекао бих потомак косовских јунака: Владете војводе и Бошка Југовића барјактара честитога Кнеза; човек који је прочитао моје раније две споменице (о мом трошку штампане и бесплатно раздате), а који не жели да се овде именује, јер каже „што да десница да не зна левица“, из љубави према Српској цркви и из поштовања према свештенству, решио се да буде сада издавач и знатно је олакшао штампање ове књиге, на чему у име мој е и пострадалог српског свештенства нека прими заслужену захвалност, а од Бога награду!

Иако с напором, ја сам могао и ову књигу штампати потпуно о свом трошку, али ми чини нарочито велико душевно задовољство, част и радост чињеница што у лицу овог доброг човека наша жива црква (народ) саосећа са својим духовним пастирима и узима овако видног учешћа у њиховом страдању и болу, чинећи чак и материјалне жртве са своје стране. И докле год овако гајимо ту органску везу, увек ћемо успевати.

ЦИЉ ПИСАЊА

Од онога доба чемернога кад су две наше дичне краљевине Србија и Црна Гора невине окупиране и прегажене од „културних“ непријатеља са Запада и подмукле „браће“ са истока, која су се ставила у службу нашем заједничком душманину Аустрији, писано је доста у књигама и новинама о незапамћеном страдању, пакленим патњама и болу српског народа. Али је све то писање растурено тамо амо. И тек сад после четврт века доспесмо да се осврнемо у ону црну прошлост кад је крв потоком текла и кад су од људских костију стваране планине; и да по могућству отргнемо од заборава минуло зло и жртве поднете за своје народно име, за свој матерњи језик, за своју слободу и независност, за своју веру и отаџбину, за своју грудву земље и за своје парче неба, за свој мили завичај, за своје топло огњиште и за свој животни простор. А све то у циљу да одамо заслужено признање и поштовање свима мученицима изгинулим и интернираним и да кроз једну споменицу васпитамо у патриотизму нашу омладину којој будућност припада.

ПРЕТХОДНЕ ГРОЗОТЕ

Може ли се ово описати?

Смело тврдим, да нема пера које може исцрпно описати све грозоте и страхоте које су поднели наши поубијани и интернирани мученици и то не борци на ратишту, него мирни грађани у позадини, на своме прагу и на својим огњиштима! Али покушаћу, ма и у бледој слици, да као прилог споменици коју наш Свети синод издаје, опишем лично своје доживљаје

и оно што сам видео и чуо о другима и то што је могуће краће, јер ће несумњиво бити материјала и са других страна. Овде су насликане прилике из јужне Србије, а биће слика и са севера, из Војводине и Босне итд.

МАЛА ИСТОРИЈА

Био сам са службом у Лесковцу. Случај или Божја промисао хтела је да једно своје дете после свршеног шестог разреда гимназије упишем и одведем у трговачку школу у Скопљу. Но, после кратког времена насташе прилике све мутније и све опасније. Видевши то послах жену у Скопље да доведе дете кући, па после да решимо шта ћемо даље. Она оде и собом поведе једно наше унуче од три године, о коме се ја запослен не могах старати. Тако остадох сам у кући. Али онога часа кад је она прешла Врање у правцу Скопља, непријатељ упаде у Врање и пресече пругу за Скопље тако да нити могу ја к њима, нити они к мени! То је било крајем септембра 1915. године. Пошто се и Скопље било већ почело евакуисати, жена с децом крене у Урошевац у нади да преко Прокупља дође кући у Лесковац. Но, како није имала подвоза колима, она оде аутом у Призрен, надајући се да бар тамо неће непријатељ стићи. Тако цео месец проведох у Лесковцу сам као неки калуђер. Депеше и писма нису радили и никакву везу с њима нисам имао!...

У ПРИЗРЕНУ

Крајем октобра, не могући више да сносим неизвесност, кренем на коњу за Призрен преко Лебана, Медвеђе, Реткоцера, Доброг Дола, Мердара,

Малог Косова, Подујева, Приштине, Грачанице, Липљана, Штимља и Суве Реке. Коначио сам у Лебанима, у Реткоцеру у Добром Долу, у Подујеву, у Приштини, у Штимљу и у Сувој Реци. После тешких мука од хладне кише и блата, од ветра, од глади и дугог јахања, једва стигнем тамо и нађем их (жену и децу) у крајњој беди, забринуте и заплашене! Кад сам ноћио у Подујеву крај реке Лаба

у једној колиби ше је некад радила нека комисија, лежао сам на грању поврх воде, а коњ везан за ограду гризао је суво пруће на огради оне колибе, јер није имао шта да једе! На Косову скидох се с коња, дохватих једну грудву земље, принесох устима и целивах је мислећи да ту има бар нека кап крви јуначке и молећи се Богу за спасење своје и њихове душе. Кад сам стигао у Приштину предвече, улицама су јурили потоци од кише. Кафане су биле препуне. Преноћих у сиротињској кући близу цркве. Сутрадан прођох поред цркве Грачанице. Кад сам стигао у Призрен жена и деца обрадоваше се као сунцем огрејани и утешише се. Скоро месец дана проведох с њима у Призрену. Снег и мећава неописиви. Оскудица незапамћена! А пара понестаје. Тамо примих последњи бир, те се мало поткрепих. Ишао сам лично на пијац да купим мало кукуруза и у воденицу да га самелем, да би бар качамака имали, јер хлеба беше нестало! Тамо сам затекао митрополита скопљанског Вићентија. Становао је у једној соби Призренске богословије. Ишао сам код њега у посету ради виђења и дуго смо разговарали. Очигледно, био је јако забринут и слутио је на своју погибију, која се ускоро грозно и остварила!...

+++

(...) Непријатељ је ушао у Лесковац на Митровдан и за врло кратко време покупио је прву групу попова, учитеља, судија и друге интелигенције, потерао их у правцу Сурдулице и тамо их све зверски поубијао пушкама, камама и бајонетима! Чуо сам од неких сељака из околине Сурдулице, да су неке и полуживе закопавали у земљу и то врло плитко, да су им се лешевии могли видети, а неке су преклане и избодене остављали на земљи да им пси кости разносе и глођу! Попу Петру Цветковићу из села Прекопчелице у срезу Јабланичком одсекли су главу, те су је пси глодали до сахране уз труп. Попа Онуфрија среског намесника из Власотинца зверски су измрцварили, да су му се црева вукла по земљи!... Проту Аврама Јовановића из Великог Шиљеговца убили су чекићем и преклали камом на мосту код Алексинца, па бацили у Мораву. Тада су погинули код Сурдулице: прота Стеван Комненовић срески намесник (родом Дубровчанин), поп Петар Вељковић парох лесковачки, поп Јосиф Поповић парох гркињски, поп Михајло Игњатовић парох рударски, Трандафило Коцић ђакон лесковачки; учитељи: Марко Јоковић, Глигорије Миленковић, Јован Биволаревић и још неколико других; председник суда Таса Димитријевић, судија Драгутин Бранковић; угледни трговци Сотир и Тодор Николчић (браћа) и још многи грађани. А једна повећа поворка отерана је ван Лесковца у тзв. „Арапову долину“, где им је наређено да сами себи ископају гробове и да живи сићу у њих, па их све

стрелјали и затрпали! Кад су после рата њихове кости откопане и пренете код Цркве светог Илије (у Лесковцу) и смештене код заједничког споменика, тада је долазио из Скопља митрополит Варнава, ради учешћа на општем парастосу. Тада сам ја одржао беседу у присуству митрополита, који је био њом веома задовољан, због значајних мисли и ватреног изражаја. Другу још већу групу отерали су из Ниша у правцу Беле Паланке и успут све поубијали! Да се по Божјем промислу нисам измакао из Лесковца, сигурно бих међу првима и ја тада погинуо!...

Из Призрена могао сам ићи даље на Крф, у Француску или чак на Корзику. Имао сам и друштва и нуђен сам. Али нисам се хтео одвојити од породице. Мислио сам у себи: шта ће да раде жена и деца у оном последњем углу Србије без икакве заштите? Сматрао сам моје лично спасавање за издајство према њима и остао сам с њима, па шта Бог да и мени и њима! Сачеках долазак непријатеља у Призрен! Пре тог уласка зачу се једна страшна експлозија, да су сва стакла на прозорима собе прсла и сручила се низ дувар на патос. Шта је то било нису ми могли тачно објаснити. А слика уласка је оваква: напред је ишао један као неко теле велики јарац и вукао бубањ за музику, а за јарцем коњица у два реда с поцепаним заставама и са словом Ф на раменима. Шта то слово значи само вам се каже. Заузеше одмах наше окружно начелство за команду, затим пошту, телеграф, итд., а војску разместише по брду око вароши. Пешадију и топове тада не спазих, но чух да је неки део од тих јединица обноћ дошао.

У очајном стању проведох месец дана у Призрену. Најзад се јавих команданту, неком Пејеву

потпуковнику, и објасних му све своје околности. Једва добих „открит лист“ (објаву) да могу „несметано“ са породицом отићи у Скопље, а затим даље кући у Лесковац. С огромним тешкоћама, гледајући успут лешеве мртвих људи, коња и друге стоке, стигох у Урошевац, где умало нисам погинуо и поред добијене објаве! Ту сам видео да протераше у фургону, као неку стоку, митрополита Нићифора и епископа Сергија. Чух да су поведени из Приштине за Скопље. Жалосно је било видети, а тужно у срцу и души осећати докле су дошли великодостојници Српске цркве и то још од једноверника и тобожње браће!...

Из Урошевца, смештени у фургоне између топова и сена по хладној магли кроз Качаник, стигосмо ноћу у Скопље, где затекосмо масу света око станице у седећем и лежећем ставу на голој и влажној земљи! Ту осванусмо, а преконоћ деси ми се крађа једног куфера с најбољим стварима! Узалуд је на мој захтев „потера“ била. Онај који је потеру чинио, он је и украо, а потера само ради форме обављена. Затим изађох у варош да нађем неки стан под кирију, и вратих се по ствари и породицу и уселих се...

У СКОПЉУ

Прво нађох једно тесно сопче пуно дима и сваке нечистоће. Затим сам се ускоро морао иселити и узети други стан, једну јеврејску пропалу собу која је као нека штала с трулим патосом била пуна влаге, паучине и стеница, а кириј а прескупа: десет лева дневно, а наша банка једва се могла дати за 34 лева! Онакву оскудицу у свему и нечистоћу не може ни стока издржати. Особито је била убитачна стална

сумња и страх на сваком кораку и сваког минута! Зима је била велика, а дрва се продавала на килограм један лев килограм, и то врбовина и тополовина. Ни да се човек огреје, ни да штогод скува за јело, ни да се опере! У таквом стању проведох и у Скопљу месец дана. Тада ме виде пред једном пекарницом неки детектив Попов, приђе к мени и упита ме: „Ти, какав си?" Рекох му: Ето, видиш, Србин свештеник и ваш брат по крви словенској и по вери хришћанској, а као легитимацију имам открит лист од ваше војне власти. Показах му објаву, мислећи да ће ме оставити на миру. А он је истрже из моје руке, свирну у пиштаљку и одмах однекуд дође војник с пушком и бајонетом, коме рече: „Карај овога у коменданството и ако само една крачка мрдне на ванка тргни му куршум и фрли воф Вардар".

Идосмо дуго поред Душановог моста уз Вардар и дођосмо у једну кућу, љје ме затворише. Ту затекох још неколико виђених, но бедних Срба. А моја породица ништа за ово не зна, но чека да донесем хлеба!... Цео дан ту преседех, па увече ме пустише с тим да се сваког дана јављам у ово команданство ради неке контроле. Затим, после неколико дана, одведоше ме стражарно код градоначелника неког Златарова, који се беше сместио у наше окружно начелство. Рекоше ми да је то зверчовек и да је многе поубијао! Уђох у канцеларију и у том тренутку напуних се духом. Нисам се осећао робом, нити да долазим пред целата и крволока, него сам био пун унутрашње слободе и спољног достојанства. Такво душевно стање и жива реч, било је једино моје оружје. И шта видех? И шта чух? И шта рекох? На столу беше застрта зелена чоха, а поврх чохе лежаше положена кама (без корица)

дужа од пола метра с позлаћеном држаљом, с обе стране оштра као пламен. Он стајаше (а не сеђаше) поред стола. У име поздрава, из учтивости, рекох му добар дан! Он ћуташе. Затим ме поче испитивати и претити. Из уста само што му ватра не сева! Бејаш присебан и употребих сву своју речитост да га стишам. Рекох му ко сам, одакле сам и откуд се нађох овде, уверавајући га да сам у свему исправан. Рекох му и да смо браћа по крви и вери, да је ово стање пролазно и да ћемо опет бити браћа итд. А он цикну као бесан рис: „Каква братја?" Бољи су нам Турци и Цигани, него ви Срби итд. Бесомучно потеже ону каму са стола на мене према грудима да ме прободe. И осетих на капуту додир врха од каме!

А ја пун духа, присебности, поноса и свештеничког достојанства рекох му: Господине градоначелниче, кад је моја отаџбина и црква стицајем злих околности дошла догде да нам ви судите у нашој кући, знајте да ја лично не жалим да умрем и ако моја смрт ником није потребна; али имам овде породицу и ситну децу незаштићену и ничим збринуту, па њих жалим и њих ради треба и право је још неко време да живим. Верујем да и Ви имате породицу и ставите себе у мој положај, па се надам да ћете ми живот оставити.

Он се одмах мало стиша и поче блажије говорити. „Отивајте", рече, „кам семејството, но тук да дохаждате всеки ден воф 10 часа на проверката". Тако је и било. Децембар се приближава крају. Зима и цича до сржи продире. Хлеба нема, пара нема! О дрвима и огреву, рекох напред, па и дрва несташе. У том очајном стању притекла нам је у помоћ енглеска мисија у лицу племените госпође Леди Пеџет нешто новцем, нешто оделом за децу, те не

помресмо. О, како је тешко било закуцати на врата за помоћ, али нужда све подноси! Најзад, с тешком муком дођох посредно у везу са генералом Рачом Петровом „гувернером Македоније" у кога човештво још тињаше, те добих писмену дозволу да одем возом с породицом кући у Лесковац. А неки, који су фијакером путовали, одмах у пољу иза Скопља били су пресретнути од комита, фијакери и коњи одузети, а они опљачкани; неки поубијани, а неки претучени остављени на сред поља да скапавају од зиме и глади! Чувши то, и да сам имао новца, нисам смео, а без новца нисам ни могао кренути колима. Међутим, у то доба возови нису примали никога од путника, него су радили само за војне потребе. И особље на станици много се чудило како сам ја дошао у везу и приволео генерала Рачу да добијем дозволу за возњу? „А бе тој дедо поп мора да је неки големец", говораху они између себе! После дугог путовања и честог стајања воза на отвореном пољу најзад стигох у Лесковац баш на Бадњи дан у зору. Од Скопља до Лесковца путовали смо цео дан и ноћ. Ко није имао парче хлеба у резерви, једва је остао жив! А бугарски војници, путујући истим возом, певају песму: „Рано је Ратка ранила на тиха бела Дунава платното да си белеје" итд. У пролазу поред Куманова и Врања и свуда успут нише петла не чух да запева, нити пса да залаје. Све сама пустош, мртвило и очајање!...

НА СВОМ ОГЊИШТУ

Кад уђох у Лесковац одмах осетих задах ропства! Оставио сам га у процвету, а затекох га на ивици пропасти. По вароши крстари патрола, а по дућанима повезани коњи гризу по коју шаку сена и

балегају! Кад одох кући, имам шта и видети. Пуна кућа немачких војника. Били прво Бугари, па кад су поделили варош, онда дошли Немци. Ограда око куће и нека врата дигнута и погорена. Све што је било у кући, у подруму и шупи намештај, јестиво, пиће итд. упропашћено. По дворишту многе рупе ископане за казане ради кувања јела, мноштво празних кутија од разних конзерви и пуно разбацаних костију куваних и некуваних! Знајући мало немачки (још из гимназије), објасних да је то моја кућа, али нико то не ферма. Једва с душом, и то помоћу њихове власти, добих у својој кући само једну собу да се сместим, а све остале просторије остадоше испуњене војском... Тако сам у беди провео Бадњи дан, Божић и славу Светог Стевана. Одмах затим, са још три свештеника после дугог испитивања, интерниран сам у Бугарску! Питали су каквог сам владања, које сам партије итд. Кад су се уверили да сам у свему исправан, онда су ме као „благонадежног“ интернирали. Но све ово било је почетак Голготе подножје њено. Сад тек настаје пењање уз брдо, распеће и муке на крсту. Уочи мог интернирања одведоше ми сина Божу, среског економа, и ухапсише га у ћелије окружног суда, где је већ било много пре њега ухапшених ради убијања или интернирања. Те страшне ноћи само чудом Божјим је спасен, те није убијен! У оној гомили, гужви и мраку уместо њега убили су свирепо, чекићем у главу и камом под грло преклали друго лице, неког учитеља, а у зору леш увијен у ћебе изнели ван вароши и закопали! Сутрадан су целу поворку спровели преко Сурдулице и Власине у Бугарску, а све који нису од умора могли ићи прво

су кундацима тукли, после пушкама убијали и лешеве бацали у оближњи поток !...

ИНТЕРНИРАЊЕ

По прогону мога сина, тога јутра око осам сати, дође један војник к мојој кући и викну жени: „Госпожа, тук ли је дедо поп?" Овде је, одговори она и ја одмах изађох на праг. „Шта хоћеш војниче?" упитах га. „Веднаг отивајте во комендантството", рече он. Сваки отпор био би кобан. Знајући да могу бити убијен, опростих се са женом и децом и одох у комендантство, кој е је било смештено у једној приватној кући спрам среског начелства, баш у мојој парохији. Помислих у себи: Хе, овде сам долазио у име Христа и цркве ради службе, а сад долазим у име сатане и пакла ради искушења! Постајох мало у ходнику, па ме позваше унутра и дуго испитиваху у циљу шта да раде са мношвом да ли да ме убију или интернирају. То је био као војни суд. Најзад, пало је решење да ме интернирају. „Ви морате ићи у Софију и то под стражом; тамо имате да научите бугарски език и после да се упутите на своју дужност" рекоше ми. Добро, рекох им, но како ћу отићи и којим правцем? На часну реч и по цену живота ја бих отишао сам и без страже, само ми дајте ваш акт да понесем и да га предам коме ви кажете. Али бих ишао возом преко Ниша и Пирота. „Не възможно така понеже трен је потребан Немцима" рекоше они. Онда да идем преко Власотинца и Лужнице, упитах. „Не възможно ни така, на татак (тим правцем) иде наша комора" веле они. Па онда куда ћу? упитах ја. „През Сурдулица", одговорише они. Знајући шта је раније било у Сурдулици рекох им: „Онда знам шта ме чека!...". „А бе не се грижите за живот, то вам

гарантирамо" рекоше они. Одмах кренемо нас четири попа (ја из вароши и три сеоска Трајко Поповић из Бошњака, Јован Поповић из Рафуне и Јефта Тодоровић из Богојевца) и четири стражара с пушкама и бајонетима кроз Лесковац у правцу Грделице.

Срећом имали смо два коња, те смо носили по мало пртљага и на смену јахали: двојица јашемо, а двојица иду пешке по један сат, па опет тако.

У то време интерниран је и владика нишки г. Доситеј, садашњи митрополит загребачки и одведен у манастир Бачковски. Он је желео да остане код пастве, што је препоручивао и свештенству, али „сила Бога не моли!“...

Кад смо стигли у Предејане (више Грделице) паде ноћ; свратисмо у једну сељачку кућу на конак. Онако уморни, покисли, каљави ускоро поспасмо! За време нашег спавања ноћу, долазиле су њихове комите с пушкама и камама да нас поубијају, али су се томе енергично одупрели наши стражари па су крмите отишле некуд даље.

Ми за то ништа нисмо знали, јер смо спавали. Стражари нам причају шта се десило, говорећи: „А бе има да черпите (да частите) кад сте ове ноћи остали живи.“ Хоћемо, хоћемо, кажемо ми. Сутрадан рано по снегу и блату кренемо даље до Цепа. Ту беше начелник војне станице неки добар човек, који нас је сажалевао и у души осуђивао овакав зверски поступак с нама. Видећи његово благо расположење према нама умолили смо га да отпусти три стражара као непотребна, па само један да нас спроводи, јер смо свуда ми плаћали трошак и за све њих! Он усвоји наш предлог и тако с нама продужи пут само један стражар неки Петров. Из

Џепа кренемо лево уз брдо преко једне шумице, и у први мрак стигосмо у Сурдулицу поповску гробницу! Стражар нам рече да је овде командант врло свиреп и могли бисмо зло проћи, те да му се не јављамо, него покрај реке да продужимо даље до првог села. Тако је и било, стигосмо у село Ћурковицу на конак у једну добру домаћинску кућу. Пао је већ увелико мрак. Везасмо коње у једну шупу,

а ми онако мокри, каљави, озебли и готово промрзли окуписмо се око огњишта да се огрејемо. Угрејаше нам и мало ракије крушковаче и спремише нешто за вечеру. Уђосмо у собу да вечерамо, а ноћ већ увелико. Кад, наједаред грунуше њихове комите као гладне хијене на лешеве!

Једнога оставили као стражара чак код вратнице на улазу у двориште, једнога пред кућна врата, а двојица уђоше у кућу. Имали су намеру да нас све поубијају. Али наста велика препирка с нашим стражарем, који нас је доста симпатисао. Они су протестовали што се у пролазу нисмо јавили команданту у Сурдулици и захтевали, иако је ноћ, да се одмах вратимо тамо. У ствари хтели су да нас поубијају одмах у селу поред једне провалије! Страшна је била слика ових комита: на грудима носе по два реденика метака укрштених у знаку слова Ц, око појаса опет реденици пуни метака, а у завоју ногу, око листова, по једну каму оштру као пламен! „Искаме да потепамо та српска кучета!“, веле они. А наш стражар им каже: „Ово су чесна хора, а не Ш„кучета“ћ, да он има „нарежденије“ да нас живе одведе у Софију и показа им спроводни акт још из Лесковца, с нашим именима. „Ако ви отворите стрелба, и аз ште отворим и само ако аз погинем, онда ште да оставим ови хора (људе), али ви који

останете живи од моја стрелба ште горко да одговарате!" рече им он. На то ја рекох комитама: „Децо, као што и сами видите, ми смо стари, слаби и много уморни, и ни у ком случају нећемо у ово доба ноћи да се враћамо натраг у Сурдулицу. Нема ни иотребе, пошто спроводно путујемо и то с актом команде. Ако сте наумни да нас убијете, и ако је то Божја воља, убијте нас овде! Него најзад нека буде овако: ено наших коња у штали, нека одјаше један од вас у Сурдулицу и нека објасни ствар, па ако командант не дозволи наше путовање, ми ћемо се вратити натраг к њему". Ја сам имао намеру да прође ноћ, да једном сване, па шта буде нек буде дању. Не знам зашто, ал' некако ми је лакше било погинути дању него ноћу. Чинило ми се да ме сунчани зраци приближују Богу, а ноћна тама ме удаљава! И гле чуда, настаде преокрет! Комите пристадоше на мој предлог и тобож послаше једнога од њих у Сурдулицу, али по његовом брзом повратку сумњам да је збиља ишао, јер је Сурдулица прилично удаљена. Тек сада, око поноћи, седосмо сви измешани попови и комите (јагањци и тигрови) да вечерамо заједнички. Из њихових очију севају жеравице, а ја се тада сетих чудног догађаја кад је Божји пророк био бачен међу лавове да га растргну, но они беху мирни као јагањци, па пророк оста жив!

У визији спазих Христа Спаситеља како нас благосиља и чух Његове речи „ја сам с вама и никог се не бојте!" Како сам се скоро вратио из Скопља и донео велику кесу финог дувана, напуних свима њихове кутије и они ускоро одоше... Тек скоро пред зору, онако обучени, обувени и покисли, полегасмо на голу земљу да мало проспавасмо, а чим се зора указала продужисмо трновити пут кроз клисуру у

правцу Власинског језера. Већ је подне. Седосмо у снег да поједемо по једно парче сува хлеба и мало да се одморимо. Снег до појаса, а около по потоцима леже људски лешеви!... Затим продужисмо даље покрај језера и сеоске школе пређосмо бугарску границу и омркосмо у селу Божица (сад је то село наше). При самом прелазу окренух се натраг ради опроштаја с отацбином, прекрстих се и подигох овакву молитву: „Господе Боже, опрости што се окренух на Запад ка Србији, јер мислим да си Ти сад тамо, а не овамо на Истоку. Чувај нас и спаси нас. Збогом Србијо! Позови нас да се вратимо!" То је било баш уочи нове 1916. године. Ноћили смо у једној механи. Сутрадан, због исувише лошег времена и јаког ветра, преседесмо ту по пристанку стражара, јер и њему је било тешко ићи, па 2. јануара продужисмо даље и дођосмо у село Треклин. Предлагах да преноћимо ту јер се већ спуштао мрак, али стражар не пристаде јер смо већ били пропустили један дан у Божици. Уђосмо у једну механу и питасмо има ли што за вечеру. Механџија рече да има само „зелије". Помислих, какво зеље у ово доба године?, па рекох да донесу. Кад оно био кисео купус са пастрмом, те добро вечерасмо. У том паде ноћ. Продужисмо даље. Осетих шкрипу зглобова у коленима и мали бол. Нестало масти за подмазивање, па шкрипе голе кости! Коње су нам у Божици одузели под видом „куповине", те смо ишли пешке. После дужег путовања, дођосмо у једно село. Стражар упита у једној кући, можемо ли преноћити; али жена са ситном децом није смела да нас прими јер муж јој је на фронту, а било је и касно. Поред пута беше једна недовршена кућа, празна, без врата и прозора. Уђосмо ту да преноћимо. Нађосмо у

близини мало сувог грања и заложисмо ватру. Видесмо да је ту лежала разна стока свиње, овце, козе и говеда и силно ђубре оставила, али није се имало куд. Онако полусмрзли полегасмо поврх оног ђубрета у диму поред слабе ватре и једва живи дочекасмо зору. Ту се обноћ напунисмо из оног ђубрета неких репатих вашију крупних као јечам! Затим даље, још пре сванућа, кренемо преко једне реке и преко смрзлог орања по њивама. Једва живи стигосмо на железичку станицу „Земан“ на прузи Ћустендил Софија. Било је рано ујутру. Кад смо далеко пред собом угледали зелену светлост пред станицом, осетисмо неко олакшање у души. Све нам се чинило: веде је железница ту има и нешто културе, нешто реда и нешто човечности!... Ту цео дан преседесмо чекајући воз и „разуме се“ плаћамо трошак и за себе и за стражара! За ручак смо добили неко чудно јело од козјих ногу помешаним са сувим шљивама! Ни парче сира нисмо могли наћи. Кад је воз стигао, стражар, иако нас „званично“ спроводи, тражи паре за возњу и за нас и за себе. Ми, „разуме се“, плаћамо! Најзад, предвече кренемо возом без фургона (ИИИИ класа) преко Радомира и Перника (рудник) и пред поноћ стигосмо у Софију.

У СОФИЈИ

Лепа је Софија. И доста велика. Лежи на једној висоравни поред реке Искре и на догледу планине Витоша, откуд добија врло добру пиј аћу воду. Нисам био у могућности сву да је прегледам, али сам у пролазу видео Цркву свету Недељу, где почива и сад тело нашег Светог краља Милутина... Волео сам да видим Цркву светог Александра Невског и „царски“ двор итд., али није било могуће.

И станица им је лепа и велика. Ето, то је наш негдашњи (средњевековни) српски Средац. Чудим се откуд и како промени своје старо име? Трново је било бугарска престоница онда када је наш Свети Сава тамо умро, а откуд сад искрсну Софија?

Кад смо стигли у Софију, одосмо у добар хотел „Блгариа“ на вечеру и конак. За вечеру ништа нису имали, те смо се задовољили оним што смо са собом понели. А било је пива и то врло доброг. Ту преноћисмо. Један наш друг те ноћи разболе се нагло од дизентерије и једва жив освану! Сутрадан мислисмо да после толиких јада попијемо по кафу, али у хотелу не беше ни кафе ни ватре! Из хотела одосмо у командантство. Ту беше маса света. Целог дана чињен је распоред куд ће кога послати. Неке послаше у Карлово, неке у Велико Трново, неке у Шумен итд., а нас четворицу у Хасково према Белом Мору! И ту у ходнику, пред канцеларијом, беше ваздан заједан и препирке: „ами Србија? Ште ли буде Србија?“ А наше робље храбро одговара: „биће Србија и то још већа и јача него што је била!...“, итд.

ОД СОФИЈЕ ДО ХАСКОВА

Из главног командантства водише нас на други крај Софије према истоку у друго командантство, где у групи са још много људи стајасмо дуже времена у једној тесној соби позади канцеларије, пуној вашију и сваке нечистоће! Затим натраг кроз варош на железничку станицу. Нама дозволише да идемо трамвајем, наравно са стражарем. Већ се спушташе мрак и ту остасмо до пред зору! Затим уђосмо у возне фургоне и кренусмо у правцу на југоисток. Прођосмо једну малу варош Борисов

град, па поред Татарпазарџика и стигосмо у ј едну малу планинску варошицу Белово баш на зимски Крстовдан, где и преноћисмо у једној кафани. Сутрадан у зору кренусмо даље и стигосмо у Пловдив. Беше дан Богојављења и видесмо црквену литију на реци Марици! Пловдив је велика трговачка варош. Подсећа нас на наш Ниш. Народ доста миран и саосећајан, али је приметна оскудица у намирницама. Одсели смо у хотелу „Цар Освободитељ“. Јлена зграда на два спрата. Ту преноћисмо. Тамо не беше ничега за јело, него само преноћиште. Ишли смо у једну оближњу пиљарницу, те мало вечерали хлеба и кисела млека, па одмах натраг у хотел на конак. Зима опасна, а за грејање пећи засебно плаћање, сем кревета. Један мали свежањ сувих чамових дрваца испод четврт килограма тежине ј едан лев и то плане за три минута, па опет цича!...

Сутрадан хајд' натраг на станицу, која је прилично удаљена од вароши и онда опет возом у правцу Свиленграда и Једрена! Стигосмо на станицу „Кајацик“ (по турском) или „Раковски“ (по имену бугарског „дејца“ првака) и ту се скинусмо. Од станице Раковски пут се одваја десно и дугачак је 15 километара до Хаскова, где стигосмо пред вече. Разуме се, кола смо платили и за себе и за стражара.

Пошто смо први дошли тамо, а још није био установљен логор за већи број „пљеника“, сместише нас у једну собу црквене куће при Цркви светог Аранђела. Спавали смо на голим даскама! Народ је доста добар, али свештенство њихово није било на висини позива. Неки поп Тодор и којекако, а архијерејски намесник неки Кирил очигледно нас је мрзео. Бедна примена евангелског морала и љубави

у животу! Вредно је истаћи да се један човек тамо много истакао и одликовао љубављу према нама. То је био г. Васиљ Милев, адвокат и народни представник (посланик русофил). Он је са мном лично разговарао на улици, осуђивао овакво поступање према нама, и у два-три маха позивао ме у своју кућу на дужи разговор и закуску, па чак нешто и новчано ме помагао без мога тражења. Чујем да је после неког времена умро, али има сина Миљу Милева, који је онда био ђак, а сада је виши чиновник у Министарству спољних послова, коме желим свако добро од Бога, јер се врло лепо опходио са мном.

Хасково је мала варош у једној дубодолини кроз коју протиче једна мала река. Ту остасмо неко краће време, па после хајд' натраг на станицу Раковски и даље возом у Нову Загору, па онда даље у Стару Загору и даље у село Горње Паничерево (Чанакчибања), где нас сместише у једну дрвену бараку, тек довршену. То је село на реци Тунци спрам вароши „Казанлук“, на догледу чувеног „Шипка Кланца“ из борбе Руса и Турака, кад је пала Плевна. Ту је „Розова долина“, где се гаје руже и производи чувено „Розово масло скупопени ружин мирис“. Ту остасмо годину и по!

СТАЊЕ У ПАНИЧЕРЕВУ

Јад и чемер тамо поднет не може се описати. У току времена подигоше још неколико барака и силно робље довукоше. Било је ту официра и попова наших и румунских, па муфтија и хоџа који су србофили; било је ту доста простих војника, учитеља, лекара, трговаца, занатлија, сељака и

много грађана, па чак и неких жена! За постељу, голе даске. Храна као за свиње: у казане од по сто килограма ставе по дватри килограма пасуља који плива у води горедоле и ту се стављају разне траве купус, пепељуга, штир, патлицани, трули краставци, тикве итд. Права свињска мећа! Кад се по који пут добије тзв. „бунгур“ (кувана пшеница), то је била посланица. Хлеба увек недовољно. Таин као добра песница и то више проја кукурузна, него од пшеничног брашна. Дрва и осветљења ни мало. Морали смо сами куповати мале плехане пећи, дрва, петролеј и лампе или свеће за осветљење. За велику нужду ван бараке ископани су шанчеви, а за малу нужду обноћ били су намештени уз врата чаброви, па и то се са страхом вршило! А снег велики и цича јака. Услед велике нечистоће и глади и безброј вашију, настадоше болести: грозница, дизентерија, трбушни и пегави тифус, туберкулоза, запаљење плућа итд. Велики помор. Мртваце су у масама износили из барака и на гомиле трпали у тзв. „лафке“ мале собе ван барака и ван логора, у једној шумици сахрањивали у општу велику раку, бацајући лешеве као цакове, не пазећи и Че је коме глава, а где ноге, и најзад све засипали негашеним кречем па затрпавали земљом! Командир логора беше неки Самарцијев, поручник, а по који пут долазили су и виши официри ради увиђаја. Много пута, тобож за неку „кривицу“, шибали су поједине логораше дебелим пружењем, по голој стражњици, до липтања крви. Од силних болова јаук се чуо до неба. А много пута су их убијали као зечеве пушком, јер су тобож хтели да побегну! Новац су одузимали „на чување“ и давали просте хартије, које су у логору служиле као платежно средство. Пошту су спречавали, писма

цепали, а карте бацали на гомиле и спаљивали, те нисмо месецима имали везе с породицама, што је било једно велико душевно мрцварење! Страже су биле јаке, а ограда око барака од жице. Поједини одреди војника вежбајући се певали су, по наредби, на рачун Срба, Француза и Енглезе, нарочито да ми чујемо: „Сојузници разбојници, коварници" итд.

ЕСКИЦУМАЈА

После овог пакла преместише нас у Ескицумају, далеко иза Великог Трнова, преко реке Јантре у правцу Шумена и Црнога мора! ЕскицумаЈа је мала и неуређена варошица, кроз коју протиче водоплавни поток с дубоким коритом. Име јој је турско, а рекоше ми да значи „старо место". Ту сам видео у пролазу неке људе које зову „Гагаузи". То су Бугари по народности, а муслимани по вери. Бугарски босанци... Има доста Турака, нарочито бакала и дуванџија, и нешто мало Јермена. Интересантно је да Турци (и ако можда знају) не говоре бугарски, а Бугари с њима уопште, а нарочито при пазару говоре турски! Очигледно, мрзе се међусобно, али се трпе. Ни Бугари нису могли да претрпе Турке... Прво нас стрпаше у једну основну школу, па после ускоро у једну стару џамију пуну сваког ђубрета, да смо морали сами износити балегу и чистити латос; а после у неку бившу ткачницу. Но, сви услови за живот били су исти као и у Ланичереу! На Велики петак дадоше нам по парченце црвљивог качкаваља, а на Васкрс чорбу од пасуља! Неки попови правили су иаиуле (обућу), крстове и поскурнике (печате) од дрвета, неки су сами месили хлеб и кували јела да се нешто дода оној сплачини коју добијамо; а неки су

продавали бозу и чај од липе. Кад смо ишли по воду или по који пут у цркву, терани смо као робијаши у два реда под стражом с пушкама и бајонетима! Неки пушачи крижали су суво лишће од липе и то пушили уместо дувана. Било је протојереја ставрофора и игумана који су морали лично копати рупе за нужнике и чистити их! А као врхунац беде износим, да су многи кували воду у порцијама својим и ту потапали прљаве преобуке, само да угину вашке, па после у оближњем потоку испирали своје преобуке и порције, и у те исте порције после примали чорбу за ручак! Било је жена које су прале за паре, али ни десети део робља није имао пара. Ко је имао неку пару да купи штогод за јело (мало млека, сира, јаја итд.) остао је жив, а ко није имао, или је умро или се тешко разболео. Ако неко добије пакет од куће мало хлеба, брашна, пастрме, пасуља, воћа итд. тај се пакет у цензури отвара и све испретура па чак и хлеб се исече тражећи у њему писмо, новац итд. Страхота, страхота!... И у свој тој страхоти ради душевне хране сетимо се по који пут песника који каже: „дај што Србин јоште живи крај свих зала, песма га је одржала њојзи хвала!" па чешће отпевамо: „Завичају мили крају у ком сам се родио, душе мој е мили рају ко те не би љубио?" Затим „Ој Србијо мила мати, увек ћу те тако звати", итд.

ВЕЛИКА СРПСКА ДУША

Рекао бих и заклео се да се ово нечовештво и ове патње никад не могу заборавити и да је потребна освета. Збиља се то не може заборавити. Али кад се хоће може се опростити и освета одбацити. И гле чуда, велика српска душа све је то опростила! Опростила је по угледу на Христа, који је распет,

умирући на крсту, рекао: „Опрости им Оче, јер не знају шта раде!“ Опростила је (ако има коме) ради млађих поколења, ради боље словенске и човечанске будућности... Јер оно што није ваљало онда, неће ваљати ни у будуће. Оно што смо осуђивали код њих онда, није добро ни сами да чинимо. Најзад, ко зна зашто је Бог допустио ово наше искушење? Ја мислим, не толико ради грехова, колико да увидимо боље шта је слобода и независност, колико то вреди и колико је то драгоценост и скупоцено благо. А ко жели слободу себи, не треба да је ускрати ни другоме. Ко жели да буде вољен, тај треба и другога да воли. Народ бугарски, посматран у маси, сличан је српском народу, побожан је, трудољубив и штедљив. Али, када дође режим противсловенски, он исписује црне листове у историји! Видео сам код њих у логору нову мапу, која обухвата скоро цело Балканско полуострво до на три мора као „царството Блгарија“!

И на ту паклену мржњу дошла је наша љубав као одсј ај Божанства и угасила је победила демонску мржњу, па је чак створен и пакт о вечном пријатељству.

УЛОГА БУГАРСКЕ ЦРКВЕ

У оном судбоносном времену, у судбоносним данима и часовима и минутима, кад се зверски проливала и пушила крв српских свештеника, улога бугарске цркве била је бедна.

Што је бугарска држава, односно њена влада и војна власт, онако нечовечно с нама поступала, то се може објаснити режимом који није био словенски. Али интересантно је, и значајно и чудно, да бугарска

црква односно њена ондашња виша јерархија, која у свакој добро уређеној држави треба да важи као ј една велика морална и утицајна сила, није ни малим прстом мрднула у помоћ нашем свештенству! Није учинила корак да се избегне оно варварско убијање у маси, нити да се избегне интернирање! Зар је смела она допустити да се искасапи и спали скопљански митрополит Вићентије и његов ђакон, да умре у интернацији митрополит Нићифор, да буде интерниран нишки владика Доситеј, школски друг софијског митрополита Стефана и шабачки владика Сергије и онолика маса свештеника, а кад су већ интернирани, да се онако нечовечно с њима поступа?! Ако се баш морало вршити интернирање, онда бар да је порадила да се наше свештенство распореди по мањим групама рецимо по 40-50 душа и да се смести у неколико њихових манастира, где би живело сходно њиховом чину, под бољим условима у сваком погледу, а нарочито у погледу слободе кретања, у погледу конака, чистоће и исхране, него да скапава по претрпаним и заразним логорима?! Ако то бугарска црква није могла учинити, жалосно је за њен ауторитет; а ако је могла, па није хтела, срамно је за њен позив! Јер ту је била на делу у великом непријатељству са својом савешћу и са јеванђељем које проповеда у теорији. А, ето како дође време да се испуни оно што сам пророчки рекао у Скопљу градоначелнику Златарову: „Ово је пролазна политичка грозница и ми ћемо опет бити браћа, јер је то наш заједнички интерес, јер крв није вода!" А да је бугарску цркву задесио онакав догађај, уверавам цео свет да би сваки српски свештеник примио у своју кућу као госта по једног бугарског свештеника, за све време

док се ратни пламен не угаси, а у српским манастирима и повеће групе нашле би прехрану и сваку удобност.

СВЕТЛЕ СЛИКЕ

Ради истине и правде износим овде и неколико светлих појава у оној душевној помрчини. Доста велики број људи и жена жалио нас је и доносио у логор по неку понуду, и стидео се онаквог нечовечног поступка према нама, правдајући се да је такво „војно положеније“.

Поред напред наведеног примера у Хаскову, где се г. Васиљ Милев адвокат и народни посланик показао као добар човек, Словен и Хришћанин, наводим још два светла примера:

Господин Григор Хаџигенов, велики богаташ из Рушчука, резервни официр, и г. Александар Војинов, професор гимназије из Софије, били су ми много наклоњени и многе су ми услуге и помоћ учинили, и моралну и материјалну. Шта више г. Војинов се, на његов предлог, у Бугарској и сликао са мном за успомену. Сазнадох да су сва тројица умрли, али дела њихова живе и Бог ће их наградити у царству небеском. А ја им овде кличем: хвала вам и слава добри људи, који нисте у нама гледали робове него своју браћу! Њима се лично нисам одужио, сем молитвом и воштаницом за покој њихове душе, јер нас је време и удаљеност одвајала. Али, уместо њима, указао сам стоструку пажњу и услугу другом једном Бугарину и његовој породици, који сад из политичких разлога живе код нас, а тако исто и једном Русу протојереју и његовој породици,

које сам за време њиховог избеглиштва примио у своју кућу у Лесковцу.

СПАСЕЊЕ

Најзад, после три паклене године, као што је рекао наш славни владика Његош, „удар нађе искру у камену“, „пуче колан свечевој кобили и ударише кола низа страну!“ Дође историјски пробој Солунског фронта и муњевити и страховити прогон непријатеља! Паде Албански венац од трња са главе измучене и јуначке наше војске и засија се круна васкрсења! Србија се брзо очисти од непријатеља и заузео све што је српско преко Саве и Дунава и још више и даље на истоку, северу и западу... Тада наста паника код наше, за онда лажне браће. Наше банке, које су у почетку куповали са по 3-4 лева, сад су жудно тражили и плаћали са преко 20 лева, „понеже Србија ште буде!“ Дође час ослобођења и спасења. Једнога лепог јесењег дана рекоше нам: „а бе, сега ште отивате на кашта. Спремајте нешта (пртљаг) и врвите!“ И одосмо на „гарата“ (станицу), уђосмо, неки у класне купеје, а неки у сточне фургоне, и кренусмо у правцу Плевне, преко Мездре и Враце, па дођосмо опет у Софију, а из Софије преко Сливнице и Драгомана у Цариброд. Ту се мало пробависмо и одморисмо, а пошто више није било воза, то најстарије и најслабије другове и наше пртљаге потоварисмо у два-три камиона, а највећи број нас (око 200) као какав духовни батаљон кренусмо пешке у Пирот.

ДОЧЕК У ПИРОТУ

Дивна је слика била наш улазак у Пирот. Дочекани смо величанствено. Ван вароши изашла је пред нас литија са свештенством у орнату, са црквеним барјацима, са крстом и јеванђељем, са иконама и са многим народом. Било је ту и породица неких пиротских попова, топлих загрљаја са јецајем и сузама радости! Уз повике „ево наших хранитеља, наших мученика, наших апостола вере и нације“, уђосмо у Пирот!...

Кад смо ушли у варош за свакога је било одређено преноћиште по приватним кућама, а увече је био свечан банкет у најбољем хотелу („Београд“) у центру вароши. За вечером је било и наших и савезничких виших официра, а пало је неколико значајних здравица на српском и француском језику. По вароши шећкају неки Црнци са фиксаним лицем и здравим белим зубима. Дошли људи чак из жарке Африке у легендарну Србију да бране општу правду и нашу слободу! Сутрадан је спремљена комора са коњским и воловским колима и одвезла нас по групама у разне правце, према потреби: неке ка Нишу и Сврљигу, неке ка Књажевцу, Зајечару и Крајини, а неке кроз Лужницу преко Бабушнице ка Власотинцу, Лесковцу и Врању. Тако се ми после пуне три године тешког ропства, после многих искушења и страха опет нађосмо на своме милом огњишту!

На Митровдан 1918. године, после Свете литургије и топлог благодарења, у лесковачкој саборној цркви одржао сам једну значајну беседу, која је штампана у књизи „Бугарска зверства“

плодног писца г. Сретена Динића, учитеља и школског надзорника.

+ + +

Ето, драги читаоци и цео народе мој, тако је то све било. И не повратило се! Не дај Боже никоме, па ни душманину, да претури преко главе и да преживи све оно што смо ми преживели! Убеђен сам да то Бог не би дао кад би се сви људи у животу држали вере и јеванђељског морала. Али они који грабе хиљадама километара туђе земље не увиђају да им треба само два метра у дужину и непун метар у ширину. А шта вреди онима који освајају земљу и поробљавају људе, кад изгубе своју душу и небо?"

ГОЛУБИЋ

Троши се друга деценија откад је отац добио иремештај с прве парохије. Зимус, по сунчаном дану, посетих село које одавно живи са својим људима и обичајима само у мом сећању, фрагментарно.

У кући свог првог библиотекара затекох његове потомке, дошли у стари крај, а живе расејани по свету. Своју родну кућу љубоморно чувају и одржавају. Све је на свом месту као некада. Кад пођу из села кућу закључају и оставе да тихује и самује. Библиотека, изненадио сам се, изгледа као да ће се сваког часа појавити њен оснивач и „одметнути“ неку књигу. „Старинар“ (из 1954-1955. године), који сам понео на пут, вратић на своје место на полици. „Окретај Завртња“ прелистах удишући старину с листова мог првог прочитаног романа. Учини ми се, на трен, да на прозор изнад кревета, по зимском сунцу, слете позната птица. Под јастуком угледах где извирује књига „Солунци говоре“. Беше ми мило што дођох.

На радном столу леже три књиге. „Небеска механика“, „Поклоничка (хацијска) путовања“, проте Стеве Димитријевића, штампана у Београду 1933. године, а између њих „Вардар“, календар Кола српских сестара за 1932. годину, откривен на 45. страници, Епископ нишки *Доситеј*, Путовање по важнијим местима Земље света.

Седох, да попијем кафу с домаћином. Успомене из детињства, кога више нема, уселише се у, до тада, неоткривени део мог сећања.

- Јутрос усних отпоче домаћин, уз кафу неке силне птице. Боже, шта ми би!

- Птице окретох се ка њему.

- Да, птице настави он.

- Свих врста их има. Мале и велике. Јлене и ружне. Неке пре не видех. Сјатиле се по широком пољу и кљуцају посађену пшеницу. Нико их не тера. Усред њих неки људи, клече и моле се. Одједном, препознах деду. „Голубићу“, обрати ми се „ја сам, идем да сејем“. Устадоше с колена сејачи, има их и младих и старих, у сјајним одеждама и почеше да сеју. Пшенична зрна, крупна и лепа, падају пред птице, а они безбрижно ходе. Птице силно прхнуше и прекрише небо, а људи клекоше пред појавом домаћина, кога не видех. И би ми лепо од тог призора, а деда се окрете мени: „Голубићу, праштај“.

Онда се пробудих, полежах, устадох и умих се. Док облачих кошуљу у цепу нађох зрна пшенице заврши домаћин свој сан, а на прозор, по зимском сунцу, слетеше две гладне птице.

СПОМЕНИК

У складу са најбољом праксом свештеника Српске цркве, аутор ове књиге подухватио се задатка да из мрака историје и заборав извуче људе и догађаје који су се дешавали у време балканских ратова и Првог светског рата. Присећајући се свог детињства и сеоског учитеља из чије библиотеке је прочитао прву књигу и од кога је добио савет: „Читај ову књигу, ако желиш да добијеш одговор на твоје питање“, он нам сада нуди своју књигу у којој можемо наћи неке одговоре и подсетити се тешких и трагичних времена двадесетог века по српски народ. Ово је трећа књига у низу књига под заједничким називом *Послушања*. Што наводи на закључак да је аутор овом послу приступио као што свештеник или калуђер приступају својим обавезама у цркви или у манастиру.

Књига је настала после извршених истраживања у црквеним архивама и у Историјском архиву Крушевца. У њој су дата два обраћања краља Петра првог после балканских ратова, затим свештеничке проповеди и, полазећи од старог назива града Ниша Наис и његове хришћанске прошлости, говори о страдалницима Српске цркве, почев од владике Доситеја до низа пострадалих свештеника.

Потресан је списак дат у Помјанику свештеномученика српских (1914-1918) проте Стеве Димитријевића. Посебну пажњу заслужује дневник који је у бугарском ропству водио прота Милун Стојадиновић.

У књизи су углавном дати оригинални текстови, записивани или писани од стране угледних

свештеника који су служили своме народу и заједно са њим трпили и страдали. Текстови које исписује Драгић Илић само су везивно ткиво, глас који повезује оне чија су дела, животи и смрт у књизи, а цела књига је нека врста божје службе, литургије и помена. Слављење хероја које ће, можда, у овом нехеројском времену наћи прилежне читаоце.

Аутор овом књигом подиже споменик свештеницима који су у своје време чинили све да се забележи и сачува од заборава оно што је проживео наш народ. Тиме покушава да одужи дуг нараштаја који заборавља. Али, можда и ненамерно, да наговори читаоца да се запита: смемо ли допустити да као народ и даље страдамо, како смо чинили кроз цео двадесети век.

Драган Драгојловић

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Свештеник Драгић Илић, катихета крушевачке Гимназије, рођен је 1969. године у Прокупљу. Завршио је Богословију Светог Саве и Богословски факултет Српске православне цркве у Београду. Презвитер је у Цркви светог Ђорђа.

Један је од оснивача часописа студената теолошког факултета Јноіос у коме је објавио и своје прве радове.

Приређивач је и уредник књиге *Послушања* (Извештај о раду Школе веронауке Свети владика Николај Велимировић при Цркви светог Ђорђа у Крушевцу са прилозима из историје Српске православне цркве крушевачког краја), објављене 1997. године.

Другу књигу *Послушања* (Изабрани списи архимандрита Илариона Весића), објавио је 2002.

Аутор је књига Мојсињски меандри (2000), Топле сузе на путу за Јерусалим (2002), Маурианус (2005).

САДРЖАЈ

Говор и ћутање	6
Окретај завртња	7
Света архијерејска литургија	9
Краљ Петар I: Српском народу	11
Две проповеди проте	
Хранислава Поповића	17
Птице из Наиса	26
Помјаник свештеномученика српских (1914-1918)	27
Српска голгота проте	
Милуна Стојадиновића	96
Голубић	
Драган Драгојловић: Споменик.....	138
Белешка о писцу	142

Драгић Илић
ПТИЦЕ ИЗ НАИСА
2005.

Издаје
НАРОДНА КЊИГА
АЛФА
Београд, Шафарикова 11

За издавача
Снежана Мијовић

Лектор-коректор
Милена Дасукидис

Вирманска продаја 011/848-70-31,
848-70-34, 848-70-35 Велимир
Милићевић

Клуб читалаца
011/3229-158
Ружа Васиљевић

Маркетинг
011/3227-426
Јелена Мојовић

Тираж
500 примерака

Штампа
АЛФА-Београд

ЦИП Каталогизација у публикадији

Народна библиотека Србије,

Београд 821.163.41-97

ПТИЦЕ из Наиса : (Пролог трећој књизи Послушања) /

(приредио) Драгић Илић-Београд: Народна књига-Алфа, 2005

(Београд : Алфа). 163 стр. ; 21 цм. (Библиотека Савремени српски писци / [Народна књига Алфа])

Тираж 500. Стр. 157-158: Споменик / Драган Драгојловић.

Белешка о писцу: стр. 159.

ISBN 86-331-2235-9 "

1. Илић, Драгић

COBISS.SR-ID 124194572

У књизи су углавном дати оригинални текстови, записивани или писани од стране угледних свештеника који су служили своме народу и заједно са њим трпили и страдали. Текстови које исписује Драгић Илић само су везивно ткиво, глас који повезује оне чија су дела, животи и смрт у књизи, а цела књига је нека врста Божје службе, литургије и помена. Слављење хероја које ће, можда, у овом нехеројском времену наћи прилежне читаоце.

Аутор овом књигом подиже споменик свештеницима који су у своје време чинили све да се забележи и сачува од заборава оно што је проживео наш народ. Тиме покушава да одужи дуг нараштаја који заборавља. Али, можда и ненамерно, да наговори читаоца да се запита: смемо ли допустити да као народ и даље страдамо, како смо чинили кроз цео двадесети век.

*Из предговора
Драган Драгојловић*

